

De første tyskerne som kom, fotografert utenfor kontoret.

Krigen 1940 - 1945 - slik jeg opplevde den

Av Liv Grini Egenes

Jeg ble født i 1932, og er oppvokst på Knaben gruber, der min far, Asbjørn Grini, var ansatt som kontorsjef.

Begge mine foreldre var fra Flekkefjord. Far kom til Knaben i 1926, og min mor Margot, f. Peersen, kom da de giftet seg i 1931.

Selve utbruddet av annen verdenskrig i september 1939 husker jeg ikke noe spesielt fra. Men jeg husker at læreren vår, Andreas Mygland, ble utkalt til nøytralitetsvakt senere på høsten, og at vi måtte ha en ung vikarlærer som syntes vi var bråkete. Dette var mitt andre skoleår.

Jeg var ikke fylt 8 år da krigen brøt ut i Norge, og har ikke så mange klare minner fra den første tiden.

Men det var mye snakk om krig i forbindelse med vinterkrigen i Finland, og jeg forstod at det var noe forferdelig. På Knaben ble det holdt en stor basar til inntekt for finnene, og det ble strikket finlandshetter, skjerf og votter til soldatene, og mange gav ryggsekken sin til samme formål.

Finlandshettene var for å verne soldatene i den ekstreme kulden, og var strikket i ett stykke slik at den dekket hals og litt av brystet. Åpningen for ansiktet kunne enten brettes ut, eller stå som en trakt så ansiktet var beskyttet. Den hadde lite til felles med de maskelignende sakene som ranere ofte har, og som uriktig er blitt kalt det samme.

En ung ingeniør ved gruva, Filip Haslund, meldte seg frivillig til å delta i krigen. Han spiste kvelds hos oss like før han dro, og ikke lenge etter fikk vi beskjed om at han var en av de første nordmennene som var falt. Det føltes så merkelig, han hadde jo nettopp sittet ved siden av meg.

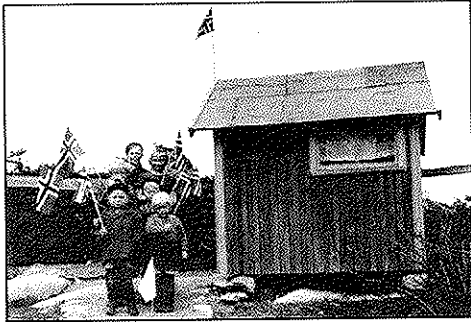
Da denne krigen var slutt, kan jeg huske at jeg spurte far mange ganger om han trodde at det kunne bli krig hos oss, når den var slutt i Finland, men far gav meg aldri noe klart svar på det.

Liv, Varg og far på trappa utenfor huset.

Så husker jeg den tidlige tirsdaysmorgenen 9. april 1940 da fars venn, urmaker Arne Lunde i Kristiansand, ringte og fortalte at tyskerne hadde angrepet byen. Toppen var skutt av kirketårnet, hus stod i brann, og mange var drept i Kvadraturen. Krigen var et faktum. Jeg gikk til skolen som vanlig, husker jeg. Læreren snakket alvorlig til oss, men jeg tror at vi ellers hadde en alminnelig skoledag.

Min første store sorg på grunn av krigen, var at min kjære lekekamerat Varg, schæferen vår, måtte skytes. Mor og far fikk høre kritikk over at de hadde et unyttig dyr som skulle ha mye mat, og valgte å avlive den. Det verste var at jeg var blitt fortalt at den skulle bo på en gård i bygda, og fikk vite den brutale sannheten av en skolekamerat.

17. mai-tog i Engedals hage, 1941.

Jeg kan ennå huske tårene som falt ned i skriveboka i timen etterpå. Dette ble et sårt minne hos meg i mange år etter, og det hjalp lite at jeg fikk ha katt. Ingen andre kjæledyr kunne erstatte Varg.

De første krigsårene gikk uten den store dramatikken. Det kom noen få tyskere med relativt små kanoner til Knaben. Vi barn var litt nyfikne da de kom. Det skjedde jo ikke så mye på det lille stedet. Men så brydde vi oss ikke så mye mer om dem. Vi hørte heller ikke så tidlig at de voksne snakket om at Knaben måtte være et utsatt sted siden det ble produsert molybden som var viktig i krigsindustrien.

I 1941 husker jeg at vi laget 17. mai-tog i en hage, vi var vel 8-10 unger som hadde utstyrt oss med flagg. Heldigvis ble dette fotografert, og er vist i et par lokale bøker om krigstiden.

Det var ikke radio i alle hjem før krigen, men de som hadde, måtte levere den inn nokså tidlig.

For oss barn var nok ikke savnet så stort, da det var få barneprogram, og dårlige lytterforhold. Men vi forstod at det betydde mye for de voksne, og ingen måtte si noe hvis de visste om noen som kunne lytte i smug. I det hele lærte vi å tie stille med det vi visste.

Gradvis ble det knapt med klær og sko, og godsaker måtte vi klare oss uten. Det var mange store barneflokker på Knaben, og sikkert vanskelig med hele og varme klær til alle. Men oppfinnsomheten var stor hos husmødrene, det skal jeg komme tilbake til senere.

I februar 1942 fikk også vi barna enda mer føle virkningen av at landet vårt var hærtatt, og ble styrt av nazistene. Først fikk vi utvidet brennelsferie på to uker. Det skyldtes uro blant lærerne. Læreraksjonen førte til at vår lærer, Andreas Mygland, ble arrestert og ført til tvangsarbeid i Kirkenes sammen med flere hundre andre lærere som ikke ville gå inn i det nazistyrte Lærersambandet, og love troskap til Quisling.

Foreldrene våre ville ikke ta imot nazilærer, så skolen ble stengt helt til Mygland kom igjen på senhøsten samme år. - Vi prøvde å lese og regne litt hjemme, men for de fleste var det liten plan over det. Så kom da skolen i gang igjen, men etter 3 måneder skjedde det som snudde opp ned på tilværelsen i fjellheimen.

Lagerbygningen brenner.

I noen dager hadde det gått rykter om at Knaben skulle "tas", og senest søndag 28. februar 1943 fortalte en gutt meg på søndags-skolen at han hadde hørt at Knaben skulle bombes. Jeg fortalte det til dem hjemme. Livet gikk likevel som vanlig for oss de neste dagene.

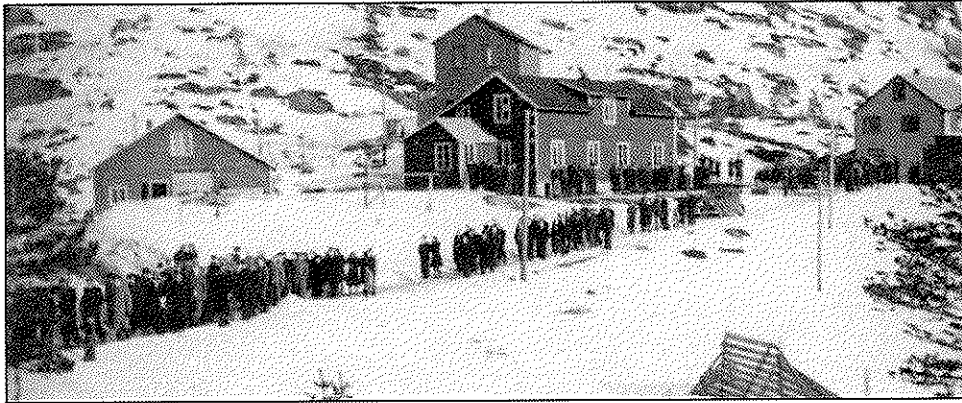
Så - onsdag 3. mars - i siste skoletime som var tegning - hørte vi plutselig flydur ganske nær. Skolestua var i 2. etasje i Grubeheimen.

En av guttene ropte: Dette er ikke tyske fly, det hører jeg på duren! Vi sprang til vinduet. Der seilte 8-10 fly så lavt at vi kunne se

flyveren i cockpiten! Rett mot gruva og vaskeriet der malmen ble skilt fra steinslammet, bar det.

Skrekkslagne stod vi ved vinduet og så bombene falle. Folk styrtet ut av brakkene og gjemte seg bak steiner som best de kunne. Snart stod flere hus i lys lue, blant andre lageret der tegnekontoret også var. Det var arbeidsplassen til faren til en jente som stod ved siden av meg. Jeg hørte bare et sukk fra henne.

Læreren fikk dradd oss vekk fra vinduet. En av guttene hadde nok fått sjokk. Vi måtte holde ham med makt, for han ville hoppe utfor

Sørgetoget med de drepte etter bombingene.

galleriet som vi måtte gå langs for å komme ut, og ned i den store kino-salen.

Det hadde allerede samlet seg mye folk utenfor da vi tumlet ut. De engelske mosquito-jagerne var forsvunnet like fort som de kom, og tyskerne fyrte av kanonene sine, men til ingen nytte.

Den unge bedriftslegen, Abraham Fannemel, møtte jeg i fullt sprang med legeveska. Han fikk en tung jobb - 16 nordmenn var drept, enkelte ble plukket opp i småbiter. Blant dem var faren til jenta som hadde stått ved siden av meg ved vinduet.

Alt var kaos. Strømmen var borte, redningsmannskapene jobbet på spreng. Kvinner gikk fortvilet rundt og ventet på nytt om mennene sine. Jeg kan ennå se for meg den unge moren som gikk utenfor et hus med en liten jente ved siden og en 6 måneders baby

på armen. Jeg husker også hva hun sa: Jeg vet at Jakob er død, han tok farvel med oss i morges, for han var utkommandert av tyskerne til å være ekstravakt i vaskeriet.

- Og det var som hun fryktet.

Huset vårt var fullt den kvelden, moren og bror til venninnen min var der også, de håpet i det lengste, men så ble også kartografen, Even Daarstad, identifisert. Livet ble fullstendig forandret for dem, fra å ha et trygt og romslig hjem, til å måtte ta inn hos slektninger på et fremmed sted, og som, selv om de gjorde sitt beste for å hjelpe, ikke hadde altfor god plass selv. Ennå da vi markerte 50- års minnet i 1993, syntes Judith det var for vondt til å kunne delta.

Alt var uvirkelig. Vi kjente jo alle, mer eller mindre. Den 28 år gamle bergingeniøren, Odd Rostad, bodde i Messen, huset som lå nærmest

oss. Han pleide alltid å snakke og spøke med meg når vi møttes, og far og han spilte bridge sammen. Nå skulle jeg ikke se ham mer. Jeg gjemte en liten gave jeg hadde fått av ham helt til vi flyttet fra banken i 1995.

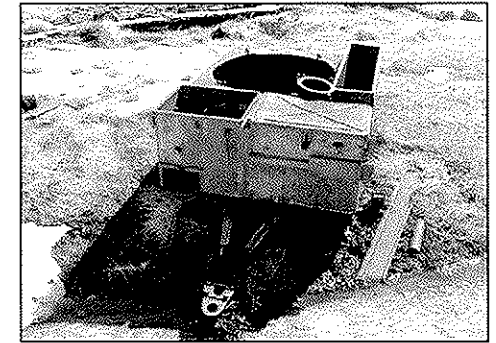
Så ble skolen, som var todelt, stengt igjen, og da den kom i gang igjen etter en måned, var elevtallet sunket til det halve. Mange familier flyttet til slektninger nede i bygda.

Men mor valgte å bli, og det var jeg glad for. Det var jo på Knaben vi hørte til, og når blendingsgardinene var trukket for om kvelden, kjentes det trygt.

Hver kveld hygget far og jeg oss med spill som Monopol, Kinaspjakk og et kortspill som lignet Casino. Vi sendte en del møbler og verdisaker til en gård der det stod sikkert til krigen var over. Flere gjorde det samme som oss.

Men jeg skal si at det ble forandring i livet på Knaben. Flyene hadde kommet inn langs dalen, og rett over haugen der huset vårt lå. Tyskerne fant fort ut at denne haugen hadde strategisk beliggenhet. Snart var hagen omkranset av 11 kanoner, 3 mindre og 8 store.

Trær ble hogd ned, og russiske krigsfanger trellet hardt med å lage veier, rydde tomter, sette opp brakker og kanonstillinger. Ennå i dag, 50 år etter, kalles området Grinihaugen eller Grinistillingene.

Slik så et feltkjøkken ut. Dette bildet er tatt på Lilleknaben ca. 50 år etter krigen.

Retten inn i hagen vår bar det med to store feltkjøkken som ble plassert på den lille åpne plassen foran trappa.

Feltkjøkkenet var store rullende ovner som ble fyrte med kull eller ved. Oppå dampet det av suppe eller andre kjøttretter.

Det ytterste kjellerrommet vårt måtte ryddes fullstendig. Her holdt kokkene til, og her var hermetikk-lageret. Men vi fikk lov til å gå gjennom det, for det var den eneste muligheten til å komme til hønsene våre om vinteren.

Bilen hadde vi måttet selge da det ikke ble bensin å få kjøpt, og den tomme garasjen ble brukt til ammunisjonslager.

Lekkestua, som var ganske stor, gjorde nytte som "Waffenschmidje". Her satt våpensmeden og reparerte lettere utstyr. Jeg fikk så vidt reddet ut møbler og kopper.

Brakkene utenfor gjerdet var godt kamuflert. Bildet er tatt i hemmelighet.

Etter et par måneder var leiren ferdig, og livet innenfor hagegjerdet ble mer normalt. Feltkjøkkenene ble rullet bort, ammunisjon og hermetikk fjernet.

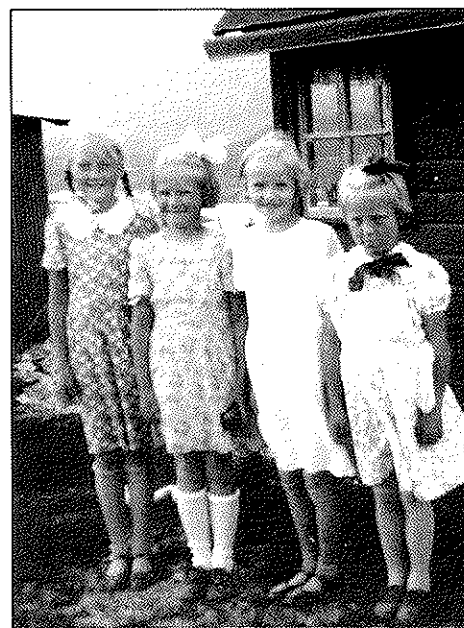
Men vi fikk et nytt sjokk. En dag troppet leirkommandanten og et par tyske kvinner i en slags uniform opp, og forlangte å få ta huset i øyesyn. Planen var å ta det i bruk til "Bierstube" for hele forlegningen på Knaben.

Mor viste uanet mot, og ville ikke slippe dem inn siden de ikke hadde noe "Schein".

Hun ringte til far som kontaktet den svenske direktøren. Han fikk stanset planene, men siden vi hadde vært så lite samarbeidsvillige, kom det opp en svær plakat nede ved hovedveien. Der stod det

at alle som skulle besøke den norske familien, måtte vise passerseddel. Etter hvert ble det lempet noe på denne bestemmelsen, og i praksis fikk kjente folk slippe forbi vekten i dagslys.

Men dette holdt på å koste meg livet. En høstettermiddag hadde jeg, 11 år gammel, besøkt en venninne, og det var blitt mørkt da jeg skulle hjem. Og skikkelig mørkt var det, alle vinduer hadde jo blindingsgardiner. Da jeg nærmet meg vekten, ropte han "Halt", men jeg fortsatte. Jeg tenkte: Han kjenner meg nok. Men da han ropte "Halt!" for andre gang, var det noe i stemmen som fikk meg til å stanse. Jeg hørte også et slags knepp. Så stoppet jeg opp og svarte: Det er Liv. Han kommanderte så: Passieren!

Venninnene Anna, Liv, Olaug og Signe foran lekestua 17. juni 1942. Året etter brukte tyskerne den til våpensmie.

Lyden jeg hørte, har jeg senere forstått var ladegrep på geværet. Jeg fortalte ingenting hjemme, men neste kveld ringte det iltert på døra. Far gikk ut, jeg hørte at det ble snakket tysk. Far var blek da han kom inn igjen. Det var selveste Ortskommandanten som kom og fortalte at jeg var nærpå blitt skutt kvelden før.

Dere kan vel tenke dere foreldre reaksjonen: Husarrest etter mørkets frembrudd!

Knabensamfunnet hadde forandret seg totalt etter bombingene i mars.

Foruten nærmere 1000 tyske soldater, samt russiske krigsfanger, ble hundrevis av nordmenn etter hvert tvangsutskrevet til å arbeide på Knaben.

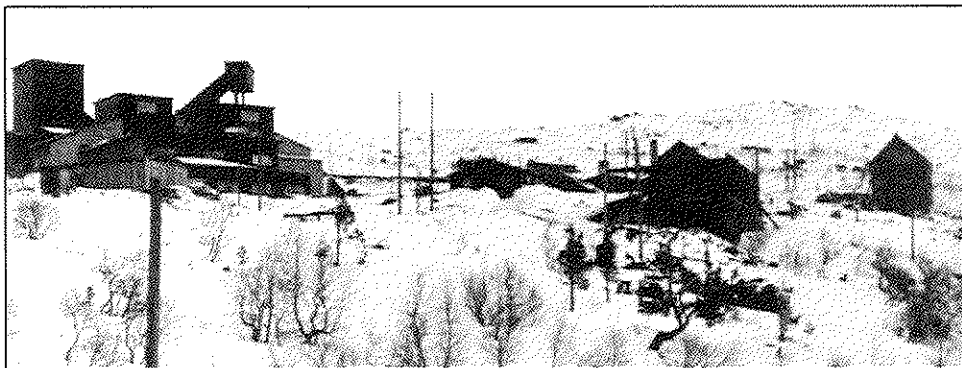
Gjenoppbyggingen av vaskeriet var på det nærmeste ferdig da 130 amerikanske bombefly, stasjonert i England, de såkalte flyvende festninger, bombet anlegget igjen. Men da var det skutt ut 8-10 tilfluktsrom i fjell, flyalarm var montert, og flyene sirklet i stor høyde over stedet i ca. 20 min., så alle skulle komme seg i sikkerhet.

Dagen var tirsdag 16. november, og jeg som gikk i storskolen, hadde fri den dagen.

Tilfluktsrommet vi skulle gå til, lå under Messehaugen. For å komme inn, måtte vi gå gjennom en tunnel på noen meter. Den tunge tredøra ved inngangen måtte holdes lukket.

Tunnelen videt seg ut til et stort rom. Her var det satt noen grove trebenker. I et hjørne var det spikret et avlukke, en primitiv utedo. Belysningen var et par karbidlamper som ga et sparsomt lys, og avga en spesiell lukt. Det dryppet litt fra veggene.

Det var en trykkende atmosfære der inne. Der satt vi forskremte i over en time og hørte bombene falle, eksplosjoner og drønn. Vi hadde jo opplevd en bombing før, og fryktet det verste. Vi visste at fedrene våre var et sted i dette infernoet.

Anlegget fikk store skader. Det som stod igjen ble malt gråsort.

Men, tross store materielle ødelegelser var ingen norske drept. Derimot så vi mange tyske, innelukkede lastebiler kjøre nedover, og gikk ut fra at mange soldater var drept på kanonstillingene.

En såkalt "blindgjenger", altså en udetonert bombe, lå oppe ved vaskeriet. Noen dødsdømte russiske fanger hadde fått løfte om benådning hvis de kunne uskadeliggjøre den. Fangene var blitt fraktet opp til Knaben, og skulle tilbringe natten i et tomt grisehus. Noen barn, jeg var selvsagt med, hadde fått litt brød hjemme som vi ville gi dem, men fikk ikke lov av vaktene. Jeg husker at det lå noen illeluktende spekesild som de skulle spise, rett fra tønna. En av fangene kunne knapt gå, foten var bandasjert med filler. Neste dag stod mor og jeg ved vinduet og så opp mot vaskeriet, for vi visste når forsøket skulle gjennomføres. En kraftig eksplosjon kom, og alle fangene og en tysk vakt ble drept.

Nå skulle arbeidet med å bygge vaskeriet inn i fjell gjennomføres. 4-5 store TODT-brakker ble bygd, og ca. 500 "Ostarbeiteren" fra Ukraina kom. De hadde en noe friere status enn krigsfangene. Vi så dem av og til i butikkområdet der de skilte seg ut med lange vatterte jakker og filtstøvler, alt var velbrukt og til dels fillet. Maten de fikk var dårlig og utilstrekkelig for hardt kroppsarbeid. Men de var oppfinnsomme for å skaffe seg kosttilskudd! En gutt i klassen min leverte blått stoff til dem, og fikk sydd en flyverlue i båtfasong mot å gi et brød. Dette ble det kjæreste hodeplagget hans så lenge krigen varte.

De kom over (dvs. stjal) transportbelter i gruva og laget fine, nærmest uslitelige sko og tøfler av dem. For disse byttet de også til seg brød hos nordmennene. Vi kunne bestille tøfler i ønsket størrelse, til og med! Far og jeg hadde slike til bruk på hytta i mange år etter krigen.

En svær brakke for norske arbeidere ble satt opp i en fart. Det var Brakke 26, eller Storbrakka som den ble kalt. Det er det første store huset dere ser når dere kjører over "Tippen" før gruvebyen.

Matsituasjonen var gradvis blitt verre. Det var et daglig strev for føda, men jeg kan ikke huske at jeg var direkte sulten, bare usigelig godtesulten av og til. Så gjaldt det å tigge litt mørk sirup av mor og blande med mye havregryn til "karameller".

Vinteren etter at jeg var fylt 12 år fikk jeg lov til å ha "spleiselag" hjemme, Jeg hadde vært på et slikt i byen, og syntes det var festlig.

Alle elevene i storskolen ble invitert, men måtte på forhånd levere et lite stykke salt kjøtt og to poteter til meg. Så holdt mor resten av ingrediensene og kokte en stor gryte lapskaus! Når vi traff hverandre etter mange år, kom ofte praten inn på det herlige måltidet. Etterpå var det krisekake bakt hovedsakelig av poteter og potetmel med mandeldråpe-essens og ørlite sukker. Den gled ned på høykant, men enda bedre smakte noen skiver av et havregrynsbrød med smør på som en av guttene hadde tatt med.

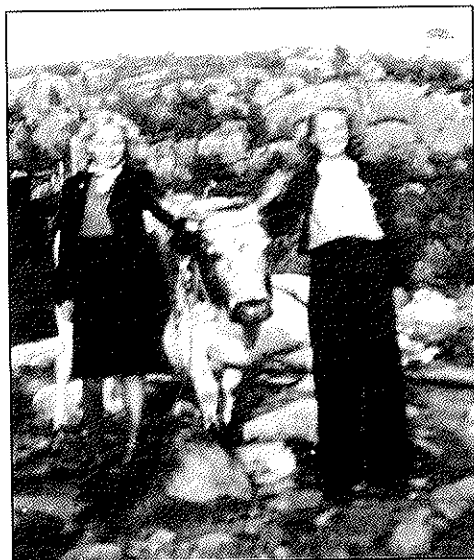
Vi hadde konkurranser og spill, men det var den gode maten alle husket best etterpå. At de selv hadde bidratt til den, betydde også mye. Foreldrene kom for å hente

gjestene til avtalt tid, for det var ikke trygt å gå hjem om kvelden.

Far hadde gjennom sitt arbeid med blant annet å formidle ved og forsyninger til brakkene fått et godt forhold til bøndene i bygda. Derfor fikk vi fortsatt hver høst kjøpe, slik vi gjennom mange år før krigen hadde pleid, et lam og ei gimbr (dvs. årsgammelt lam) som ble saltet og tørket. Vi var jo avhengig av å ha vinterforråd i huset, for veien kunne være stengt i ukevis.

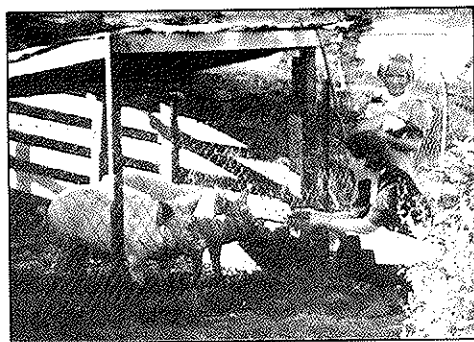
Poteter, 2 tønner hver høst, kom fra mannen som hadde med utskippingen av malmen fra Lervika ved Øye, Bøgvald Thomassen. Et 3-liters spann med melk fikk vi 3 ganger i uka fra en sjåfør som kjørte gruvebilen. Noen ganger var den stivfrossen. Men i slutten av 1943 var det slutt på melkeleveransen, og vi fikk kjøpt ku. Det viste seg at den nok nærmet seg pensjonsalderen, så etter et halvt års tid fikk vi fatt i et yngre eksemplar. Begge ble kalt Livros. En del av garasjen ble isolert, og så måtte jeg lære mor å melke. Det hadde jeg lært av Per på Håland der vi hadde hytte. Høy kjøpte vi fra Trøndelag. Noen ganger var det nærmest råttent. Ellers brukte vi mye cellulose til for. Det kom i store firkantede leiver som vi bløt opp i vann og rørte til en tynn grøt.

Så hadde vi griser de to siste krigsårene. Min onkel var baker, og han sendte brente skalker og oppsop til oss.

Liv og Olaug henter kua Livros ved Stølen.

Til gjengjeld skulle han ha en av grisene. Grisematen måtte kokes på vaskekomfyren i kjelleren. Småpoteter og skrellinger som vi fikk fra Funksjonærmessen hadde vi også i grisematen. Grisene var koselige dyr, og vi fikk utvidet hagen ved hjelp av dem. De elsket å rote i jorda! Men det var hardt å se på at en av sjåførene kom og slaktet dem, og at de ble skåldet etterpå for å få vekk busten. Ingen hindret meg i å se det, det var en naturlig prosess. Og så skulle vi få mye deilig mat av dem, skinke, medisterkaker og koteletter som mor hermetiserte. Ingenting gikk til spille. Mor kokte til og med såpe på tiloversblitt fett fra gris og talg fra lam. Jeg husker at det også foregikk på vaskekomfyren i kjelleren.

Liv, mor og katten hilser på grisene som vi kalte Truls og Petra.

Selve prosessen husker jeg ikke så mye fra, annet enn at det måtte tilsettes kaustisk soda. Såpa hadde ingen godlukt, men den skummet bedre enn B-såpa som bare var å få kjøpt.

Kaninene var det min jobb å stelle, klippe gras til, og gjøre rent hos. Vi hadde forskjellige typer, og jeg fikk både gråblå pelskrage og en fin hvit lue, husker jeg. Og selv om det var trist, måtte vi innrømme at kjøttet smakte godt.

Tyskerne satte kaninburene sine ved siden av mitt. En dag skulle en russisk krigsfange gjøre rent i burene. Han kom til å sette to hannkaniner sammen, og de begynte øyeblikkelig å slåss. En tysker kom til, og han begynte å sparke og slå russeren mens han brølte rasende. Der stod jeg, redd og lamslått. Mor kom til, og hun spurte hvorfor han slo, russeren ville jo ikke gjøre noe galt. Tyskeren brølte da noe til henne

også. Senere kom en annen tysker som hadde sett opptrinnet, bort til oss. Han var kokk, fra Schleswig og kunne dansk. Han sa at mor aldri måtte si noe til denne spesielle soldaten. Han var av stortysk herkomst, hadde mistet hele sin familie i bombing og hatet alle som ikke var nazister.

Så var det hønsene våre. Vi hadde alltid hatt høns, 8-10 stykker, men nå hadde jeg byttet til meg egg hos dem som hadde hane, hvorfor det var nødvendig, visste jeg ikke. Ei av hønene våre var "klukk", som vi sa, og hun la seg trofast for å ruge eggene. Nå var det bare noen få dager igjen, så skulle det bli kyllinger.

Men en morgen hørte jeg helt opp på kjøkkenet hvordan mor oiet seg i kjelleren. Jeg sprang ned til hønsene. Reiret var tomt og eggene lå kalde igjen! Mor var ikke skvetten av seg og gikk til leirsjefen. Tyveriet ble oppklart, og siden den skyldige hadde mye annet på rullebladet, ble han sendt til Østfronten. Ved en senere anledning ble også en gryteferdig hane-kylling stjålet, og det var også ergerlig å gå glipp av en god middag.

Klærne var jo etter hvert blitt et problem. For oss ungene var skotøymangelen det verste, og mange av 60-70 åringenes "ilker" i dag, skyldes nok trange sko i oppveksten.

Signe Engedal og jeg hadde fine luer med kaninskin.

Mor hadde gått på vevkurs like før krigen, og hadde vevd et solid dresstøy til far, nok til dress med to par bukser. I veven stod halvferdig stoff til drakt til henne og kåpe til meg. Så gjaldt det å få det ferdig til bruk.

Men hverdagstøyet var et problem, det ble omsydd og påskjøtt. Når jeg tenker tilbake på hvordan mor strevde med dette, hvordan må det da ha vært for dem som hadde 6-8 barn! Mye var lappet, men ingen gikk fillet kledd.

Jeg fikk fin skidrakt av blå portier, men dessverre: Første gang jeg ramlet på skaren var buksa kaputt!

Papir ble brukt til alt mulig, som overlær til sko, og til vesker. En venninne av meg hadde ennå i 1946 skoleveske av vevd papirhysing. Far hadde en lagerfrakk av vevde papirstrimler. Den var sterk så lenge den ikke ble våt!

Skidrakten som ble slitt i filler første gang jeg datt på skaren.

Lekene vi fikk, var stort sett laget av tre eller papir. Det gikk mye på forskjellige spill eller bøker. Vi leste mye, og gutter og jenter byttet bøker hos hverandre. Flere av oss skrev selv til Gyldendal forlag som sendte oss bøker på postoppkrav. Ellers var det populært å ha brevvenner, og da trengte vi fint skrivepapir, som vi gjerne fikk i presang når det var bursdag.

Etter hvert ble vi barna modigere til å ta kontakt med russerfangene, og vi visste hvilke tyske vakter som gjerne så en annen vei når vi kom med brød. Som "betaling" for brødet fikk vi nydelige ting de hadde laget til oss. Litt har jeg heldigvis gjemt.

Jeg husker godt ingeniørstudenten Wiktor som laget smykkeskrin med inngravert navn, årstall og bilde av gruva til meg. Skrinet ligger trygt hos meg ennå. Wiktor kunne tysk, og jeg forstod såpass at vi fikk pratet litt sammen. Det er grusomt å tenke på at etter lidelsene de hadde vært gjennom som tyskeres fanger, ventet enda verre ting etter hjemsendelsen.

Fra vinduene våre kunne vi se tyskerne øve seg i nærkamp. En sekk med halm hang ned fra et stort tre, og under kommando og kamprop styrtet soldatene frem og stakk bajonetten i "fienden". Dette gikk veldig inn på mor, men jeg forstod nok ikke hele rekkevidden av det.

Men ikke alle tyskere var enige i Hitler-regimet. En ung soldat kom til mor og spurte om hun ville poste et viktig brev for ham til en dame i Egersund. Etter noe nøling gjorde hun det. Som takk fikk vi tre figurer som soldaten hadde modellert mens han tjenestegjorde ved Egersund Fayancefabrikk. Han fortalte at han stod fullt på nordmennenes side. Vi var skeptiske, og tenkte at han kanskje var spion. Albin Setzmann var navnet hans.

Men i en bok som ble utgitt etter krigen om motstandskvinnen Gesine Aakre i Egersund, fortalte hun selv om denne unge tyske soldaten som hun måtte skjule i forretningen sin. Gestapo var der for å undersøke kontaktene hen-

nes. Brevene han skrev, var om tyskernes aktiviteter på Knaben.

Et rykte som gikk, skapte uro hos folk. Tyskerne hadde en gisselliste, og hvis Knaben skulle bli utsatt for sabotasje, skulle disse arresteres. Det var 8-10 navn på lista, og fars var ett av dem.

Jeg har nevnt de utskrevne nordmennene som ble tvunget til å arbeide i gruva. Det var alle kategorier, fra løsgjengere, arbeidere, kontorfolk og studenter. På den måten kunne faktisk kulturlivet blomstre! En ung arkitektstudent, John Bøhn, fikk ideen til en revy, og den ble oppført i mars 1944. Den røde tråd gikk fra hvordan studenten godter seg over at kameraten er "beordret" til Knaben, reaksjonen når også han må reise dit, og hvordan han etter hvert trives så godt på fjellet at han ikke vil reise igjen. Det fantes også skjulte talenter innen sang og musikk, og forestillingen gikk så godt at de også fikk i gang en aftenunderholdning samme høst. Hele inntekten av billettsalg og utlodning på begge arrangementene gikk til Knaben Helse- og husmorlag.

Flyalarmene må jeg fortelle litt mer om. De var særlig hyppige ved måneskinn, og vi ble helt utkjørte av mangel på søvn i perioder. 3-4 alarmer i løpet av en natt var ikke uvanlig. En natt vekslet det med alarm og faren-over signal hele ni ganger.

Den første "Fiskebu" som Tor Haaland hadde snekret sammen.

Noen dager etter den siste bombing hadde vi ennå ikke fått igjen strømmen, og varslingssirenen var ødelagt. Vi ble da vekket av at et par tyske soldater dundret på døra, ringte med bjelle og ropte: Fliegeralarm! Fortumlet for vi opp, og i farten skallet mor og jeg sammen i mørket. Mor fikk hårspenen min stukket inn ved tinningen. Vi hadde ikke tid til å lete etter forbindelse eller plaster, men måtte styrte av sted med et skjerf til å stanse blodet. Mor bar arr i lang tid etter sammenstøtet.

Av og til var det veldig kano-nade, og ting falt ned fra veggene. Slik knustes det meste av dukkeserviset mitt en natt. Far var alltid svært treg til å få med seg i tilfluktsrommet, men han fikk fart på seg når skytingen ble for intens! Han fikk kjøpt hvilebrakkasom Betongbygg hadde brukt under gjenoppbyggingen av vaskeriet. Denne fikk vi satt opp som hytte på Håland, der vi ofte hadde vært gjester på gården. Slik fikk vi oss noen rolige netter i blant, og vi fikk fiske aure.

En gang skulle far og noen kamerater på fisketur til Sirdal, men de hadde ikke kjøretillatelse, som var nødvendig hvis en skulle reise. De lånte en lastebil av gruva, og satt tett pakket i førerhus og på lasteplan.

Kjøretillatelsen pleide skrives på rosa papir, og far fikk en ide! Han skrev noe tøys på et rosa ark og klistret det opp på frontruta. Så tok gjengen sjansen! Det ble ingen kontroll, og de kom hjem med flott fisk som blant annet ble brukt til rakørret.

Tyskerne forsøkte med alle midler å vanskeliggjøre et nytt angrep på gruva. Noen tiltak kunne virke litt komiske. Svære grå sperreballonger omkranset vaskeriet og den antatte innflyvningsruten. Solide fester var murt. Men de hadde nok forregnet seg på vindstyrken på Knaben, og første stormnatt slet ballongene seg og forsvant i det store intet!

Siden vi var omringet av tyskere, var det ikke til å unngå at vi forstod mer og mer av språket deres. Mor hadde jo middelskole, og kunne en del fra før. Far fleipet med at hun nå var blitt så flink ved å skjenne på soldatene.

Jeg hadde stor lærelyst på mange områder, og selv om det var fiendens språk, var det nyttig å kunne tysk, syntes jeg. Derfor tittet jeg i gamle lærebøker, og lærte på den måten også å lese gotisk skrift.

Nyttårsaftnen 1944-45 var vi på besøk hos familie i Flekkefjord, så vi opplevde også angrepet på tyske skip på havna der.

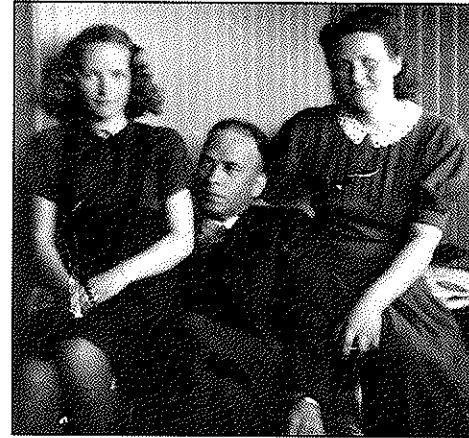
Etter årsskiftet til 1945 så vi at mange av soldatene som hadde vært stasjonert på "Grinihaugen", var forsvunnet. I stedet kom menn i 50-60 årsalderen, samt ganske unge gutter. De erfarne soldatene ble sendt til Østfronten i Hitlers siste desperate krigsmanøver.

Så i april, skjønte vi at det endelig gikk mot slutten av krigen. Tidligere var Mussolini styrtet, det fascistiske Italia hadde kapitulert for amerikanske styrker. Så kom Hitlers død, som vi gikk ut fra var et feigt selvmord. Tyskerne kapitulerte i Danmark.

3. mai 1945 fikk jeg mitt avgangsvitnemål fra Knaben Folkeskule. Jeg var ennå ikke fylt 13 år og hadde mistet nesten ett skoleår på grunn av brenselssferie, lærerforvisning og bombeangrep. Dessuten fulgte Fjotland kommune bare minstekravene for lesetid i landsfolkeskulen, så feriene var lange.

Mandag 7. mai om ettermiddagen kom meldingen om tyskerens kapitulasjon på alle fronter, men den var ennå ikke formelt undertegnet.

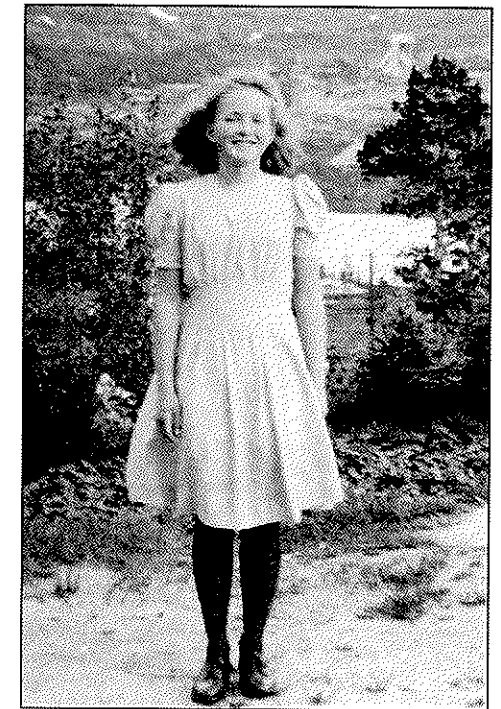
Jeg kneiste med nakken da jeg gikk forbi de tyske soldatene som satt apatiske i teltåpninger og foran brakkene. - Men de var ennå bevæpnet.

Far, Liv og mor på "Verandaen" like før frigjøringen.

Mor fant fram flagget som vi ikke hadde hatt lov til å heise på lenge, og snora i flaggstanga var i orden! Om kvelden var kapellet fylt til siste plass i et takkemøte, og vi sang nasjonalsangen og fedrelandssalmen: Gud signe vårt dyre fedreland - med åpne dører! Fantastisk! Så gikk jeg hjem, skrudde på hver eneste lyspære i huset uten å dra ned blendingsgardinene. Det gjorde utrolig godt. Lørdagen etter reiste vi til byen. Mor og far skulle i konfirmasjon, og vi fikk også med oss noe av frigjøringsfeiringen i Flekkefjord.

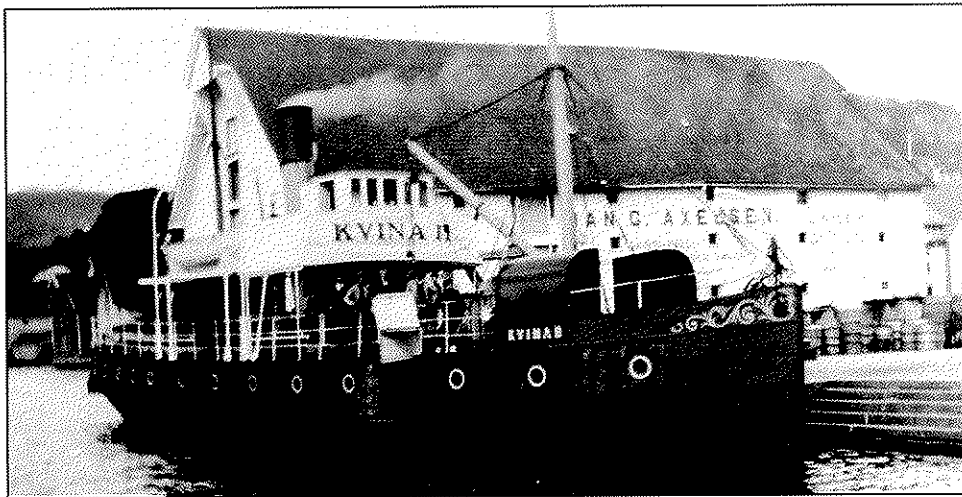
En femårsepoke var over. På disse årene hadde jeg vokst fra småjente til ungdom. Kanskje var dette den beste tiden i livet å ha disse opplevelsene. Jeg var stor nok til å huske, men for ung til å bli direkte involvert. Livet føltes trygt innenfor hjemmets vegger.

Liv på 13-årsdagen 17. juni 1945. Kjolen var laget i håndarbeidstimen som vi hadde som et kurs om våren. Den var av cellull, og første gang den ble vasket, krympet den til det halve!

Alt i alt er jeg takknemlig for at jeg fikk se en del av krigsvirkningene, for det har formet min innstilling til mange ting senere i livet.

Dette var opprinnelig skrevet som et kåseri til frigjøringsjubileet i 1995, og fremført i Flekkefjord Historielag og for lærerne ved Sunde skole i Flekkefjord. Våren 2002 ble manuskriptet noe endret, og gitt i hefteform til barna Brit, Stein Asgeir og Åse, slik at denne delen av historien skulle huskes.

"Kvina II" i drift 1909-1940. Foto utlånt av Kvinesdal Fotoklubb.

Bygda og båtruta

A/S "Kvina" og båtsambandet Kvinesdal-Flekkefjord 1904-1940

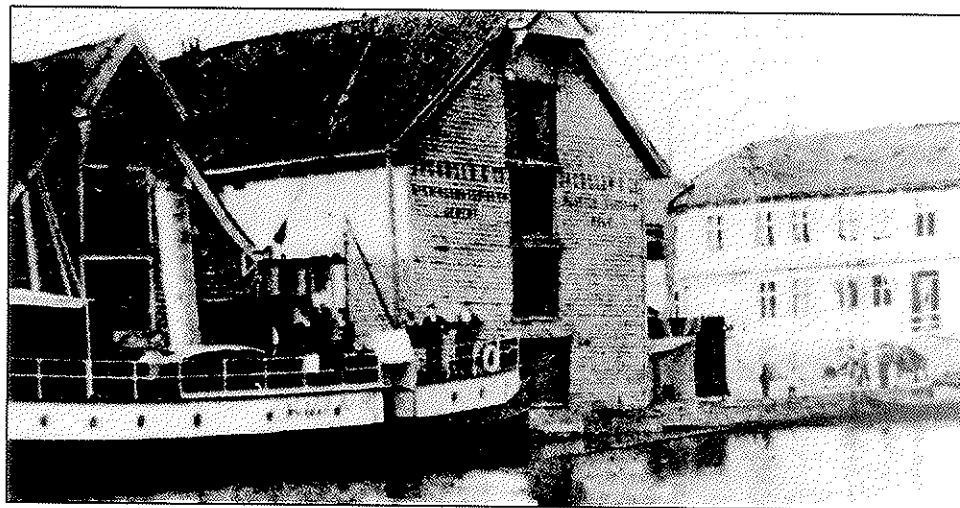
Av Anstein Dyrli Lohndal

Artikkelen her fortel litt av saga om båtruta Kvinesdal-Flekkefjord og ser denne i eit utviklingsperspektiv, med vekt på korleis og kvifor Kvinesdal tidleg på 1900-talet tok steget frå å vera tradisjonsbunden jordbruksbygd til moderne lokalsamfunn med industri i større format, salsorientert jordbruk, tenesteytande næringar og tettstadutvikling. Den viktige rolla rutebåtane "Kvina" og "Kvina II" som moderne kommunikasjonsmiddel spela i omformingsprosessen eller

"hamskiftet" bygda gjekk gjennom då, er eit sentralt tema i framstillinga.

"Det nye skib"

Den 14. september 1904 kom ein flaggpynta og flunkande ny dampbåt sigande inn til Tollbukaien i Flekkefjord. Det samla seg straks mange forvitne menneske nede på kaien for å sjå nærmare på båten, som heitte "Kvina".

"Kvina" i drift 1904-1909. Foto utlånt av Kvinesdal Fotoklubb.

Også lokalbladet "Agder" hadde ein medarbeidar på plass, og han fortel tolleg utførleg om denne hendinga.

"En mængde skuelystne maatte selvfølgelig straks om bord og ta den nye dampen i øiesyn. Efter de samstemmige udtalelser lader det til at alle er vel fornøiet med skibet. Det er praktisk og greit indredet, med lasteplads og dampwindsch forud samt en stor passagersalon akterud. Paa overdækket er røgesalon foruden en mindre kahyt".

Elles får me vita at "Kvina" var bygd av stål, med dimensjonane 74 fot lang, 15 fot brei og stakk 5-6 fot djupt, utstyrt med ein etter måten sterk dampmaskin på 74 hestekrefter. Lastekapasiteten var om lag 70 tonn. Båten var sertifisert for 175 passasjerar i rutefart mellom

Kvinesdal og Flekkefjord, i lukka farvatn elles for 127, og i open kystfart 75 passasjerar. Baugen var forsterka slik at han skulle kunne bryta fjordisen under normale is-tilhøve (opp til 15 - 20 cm tjukk).

På prøveturen oppnådde båten ca. 9 knop, og det var ein bra fart for si tid. Frå 22. sept. blei så "Kvina" sett inn i ordinær rute. "Agder" opplyser at båten var bygd ved Kristiansands mek. Værksted, men i Flekkefjordposten for 13. mars 1903 står det at Nils Nilsen Liknes m.fl. hadde same dagen kontrahert "en ny staaibaad" ved Grimstad mek. Værksted for ca kr. 20.000,-

Sannsynlegvis har medarbeidaren til "Agder" rett. Han hadde tilgang til fyrstehands opplysningar, og skipsverfta sette alltid ei plate på nybygg med opplysning om når og

av kven skipet var bygd. Nokre år seinare blei "Kvina" skifta ut med ein større båt, og denne veit me blei bygd ved Kristiansands mek. Værksted.

Truleg er samanhengen den at selskapet har vore i kontakt med fleire verft før det avgjorde spørsmålet om kor båten skulle kontraherast. Eigar av den flunkande nye og moderne rutebåten var aksjeselskapet "A/S Kvina", registrert i Kvinesdal våren 1904. Namnet på båten - "Kvina" - skulle utan tvil understreka den lokale tilknyttinga.

Aktieselskabet "Kvina" blir til

Ei gruppe interesserte bygdefolk i Fedesokn og Kvinesdal gjekk saman i 1903 for å få hand om båtruta Øyestronda - Flekkefjord med mellomstoppestader. Det rådde allmenn misnøye med den vesle "Torrisdal" som berre lasta 40 tonn og hadde lita maskinkraft (berre 15 hk). Han gjekk seint og måtte gje seg så snart isen la seg på åna og ut over fjorden.

Ruteopplegget var også upraktisk og tidkrevjande for folk frå Kvinesdal. Båten gjekk nemleg frå Flekkefjord om morgonen til Øyestronda og returnerte straks til byen via mellomstadene, men var ikkje framme før ut på ettermiddagen. Passasjerar frå Kvinesdal og Fjotland måtte derfor overnatta i Flekkefjord. I vinterhalvåret hindra isen i fjorden innanfor Angholmen

"Torrisdal" i vekevis å gå inn til Øyestronda.

Så snart isen var nokonlunde sterk, måtte det lastast og lossast ved iskanten, og det var ikkje alltid ufarleg. Både persontrafikken og varetransporten til og frå Kvinesdal blei derfor alvorleg hindra. Båtruta var ein bremsekloss for utviklinga av det lokale næringslivet og meir og meir til irritasjon. Tanken om å ta eit lokalt krafttak for å skaffa bygdefolket i Kvinesdal, Fjotland og Fedesokn og grendene eit moderne og effektivt båtsamband, voks seg etter kvart sterk. Men då måtte det lyftast i flokk for å reisa kapital.

Få år tidlegare hadde nokre tiltaksame karar i bygda organisert eit aksjeselskap og bygt ein liten trevarefabrikk på austsida av Kvina mellom Skjerli og Dyrli. Denne kalla dei Risaaens Trævarefabrik A/S. Aksjene var fordelte på etter måten mange hender. Truleg har dette djerve tiltaket vore eit føredøme for den uformelle arbeidsgruppa.

Vinteren 1903 ba denne landhandlar og bonde Nils Nilsen om å stå føre teikninga av aksjer til eit dampskipsselskap med heimstad og styring i Kvinesdal.

Rett nok var Feda sokn i året 1900 blitt skild ut frå Kvinesdal herad som eigen kommune (dei to soknene var ein kommune frå 1837). Det hindra ikkje representantar for næringsinteressene i Feda å gå inn i arbeidsgruppa.

Det gjekk stort sett greitt med å få folk til å teikna aksjer i det påemna dampskipsselskapet, endå prisen pr.aksje var sett noko høgt, til kr. 500,-. Det svara nokonlunde til årsinntekta for ein vanleg gardbrukar i Kvinesdal. Men derimot gjekk det noko tregt med å få inn betalinga for ein del av aksjene, og i sept. 1904 vedtok derfor styret (vald på den fyrste generalforsamlinga i febr. same året) å gje Liknæs Sparebank garanti "for at de resterende aktier bliver indbetalte inden to maaneder fra dato".

Aktieselskabet "Kvina" blei konstituert 18.febr. 1904 i Tingstova på Liknes. Dei fleste som hadde teikna seg for ein eller fleire aksjer, var møtte fram, og ingen mælte mot framlegget om å skipa eit uansvarleg aksjeselskap med føremål å driva båtrute på strekinga Øyestronda-Flekkfjord og mellomstader. Aksjekapitalen blei fastsett til kr. 21250.

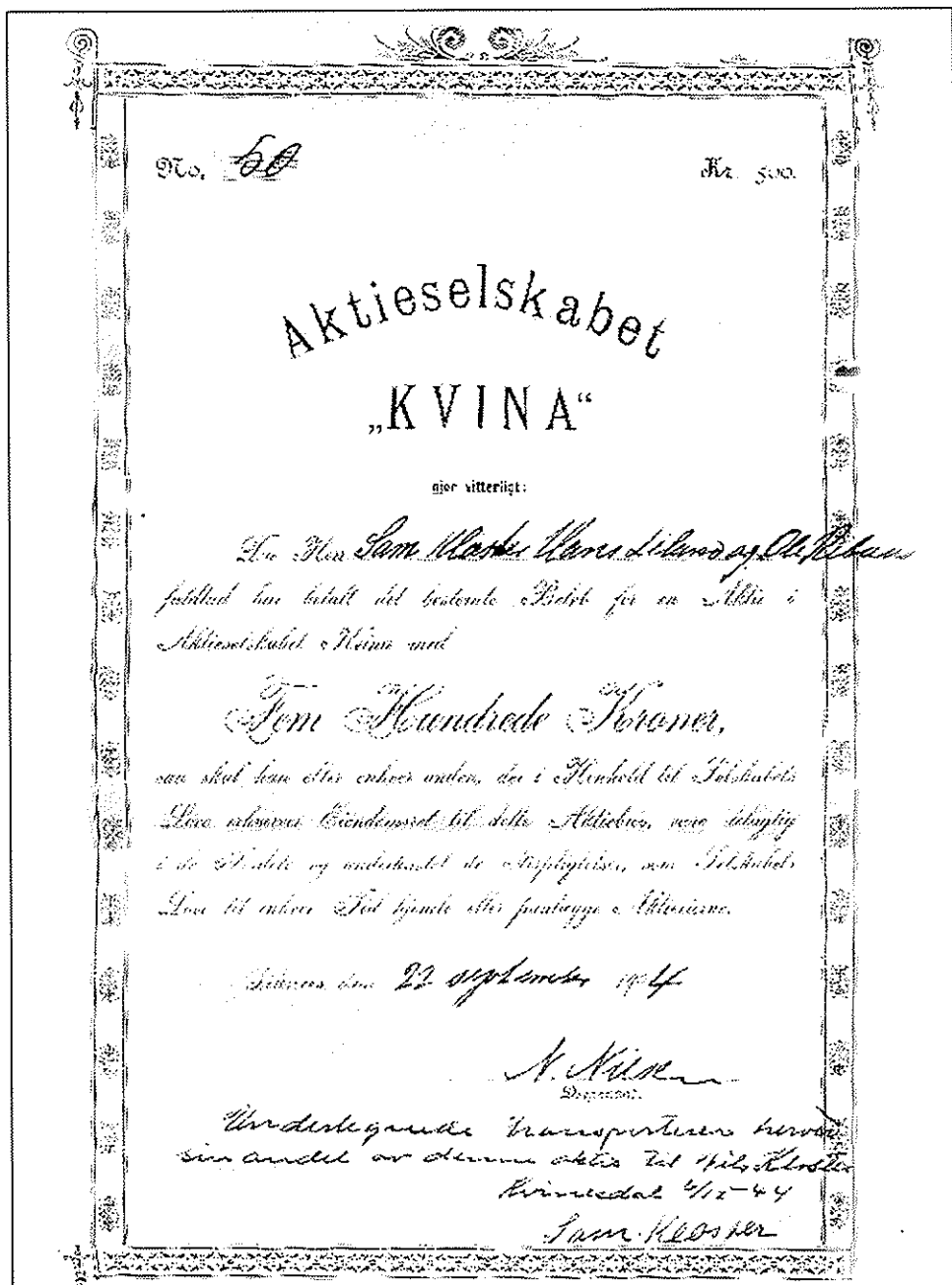
Møtelyden valde samstundes ei nemnd på 5 medlemmer som skulle gjera avtale med eit skipsverft om bygging av ein moderne rutebåt. Desse var med i arbeidsnemnda: landhandlar Nils Nilsen, Kvinesdal (formann), skipsreiar Simon Sande, Feda, kaptein Anders Rørvik, bonde Thomas S. Egeland, Kvinesdal og landhandlar Hans F. Hansen, Feda.

Nemnda fekk vidare i oppgåve å utarbeida framlegg til vedtekter for selskapet og instruksar for skips-

førar, maskinist og mannskap. Vedtektene, eller "lovene", inneheldt dei vanlege føresegnene for aksjeselskap som føremålet med selskapet, kva styreorgan det skulle ha, oppgåver og ansvarsområde for desse, valordning osv., alt i samsvar med lovgjevinga om aksjeselskap.

Love for aktieselskabet "Kvina" (Vedtagne i generalforsamlingen den 18de august 1904)

- § 1. *Dampskibsselskabet "Kvina", der anmeldes som et uansvarligt aktieselskab, er dannet med en kapital av kr. 25000,- fordelt paa 500 fuldt indbetalte aktier a kr 500,- og har sit sæde der hvor generalforsamlingen bestemmer. Ingen aktionærer er ansvarlig for mer end sin tegnede aktie.*
- § 2. *Selskabets formaal er at underholde dampskibsroute mellem Flekkefjord og omkringliggende distrikter, slæbning og andet i selskabets interesse.*
- § 3. *Generalforsamlingen vælger inden sin midte en disponent, der har at ivaretage selskabets løbende forretninger i sager af viktighed efter konferanse med bestyrelsen. Han fører tillige regnskabet, der afsluttes ved aarets udgang. Generalforsamlingen vælger blant aktionærene i Liknæs 4 og i Fede 2, der udgjør selskabets bestyrelse. Denne vælger selv sin formand og viceformand. For bestyrelsen vælges 2 eller 3 supleanter.*

Originalt aksjebrev fra 1904 utlånt fra Harald Kloster.

- § 4. Af bestyrelsen udtræder 2 og 3 aarlig, første gang efter lodtrækning, men kan gjen vælges, om de dertil er villig. Dog kan de undslaae sig i saa lang tid som de har fungert. Forresten kan ingen aktionær undslaae sig for at modtage valg som bestyrelsesmedlem.
- § 5. Mindst 3 bestyrelsesmedlemmer maa i møderne være tilstede før gyldig beslutning kan fattes. Disponenten i forening med bestyrelsen udarbejder forslag til tariffør og forøvrigt alt til driften henhørende, og fremlægges dette for generalforsamlingen til afgjørelse.
- § 6. De til skibets drift og fornødne reparationer fornødne laan kan for selskabets regning optages af disponenten med bestyrelsens samtykke, dog ikke over kr. 2000,-
- § 7. I den aarlige generalforsamling, der afholdes inden udgangen af marts det paafølgende regnskabsaar, har disponenten at fremlægge det forløbne aars regnskab i revideret stand til decision. Indkaldelse til denne sker med 14 dages skriftlig varsel; samtidig tilstilles hver aktionær et uddrag af aarsregneskabet.
- § 8. I generalforsamlingen vælges bestyrelse i de udtrædendes sted, samt supleanter; der vælges tillige aarligt 2 revisorer samt bestemmes lønninger og udbytte og behandles forøvrigt andre sager der maatte foreligge og berører selskabets interesser.
- § 9. Extraordinær generalforsamling kan sammenkaldes hurtigst muligt af disponenten efter forlangelse af bestyrelsen eller naar mindst 10 aktionærer indsender skriftlig forlangende over de forslag den agter at fremsætte. Indkaldelse til extraordinær generalforsamling sker paa samme maade som til ordinær.
- § 10. Saavel i ordinær som extraordinær generalforsamling afgiver aktieholderne stemme enten personlig eller ved en anden fremmødende. Ved stemmegivning har 1 aktie 1 stemme, 2 aktier 2 stemmer, 3 aktier og derover 3 stemmer, dog kan ingen befuldmægtiges at afgive mer end 2 stemmer foruden sine egne.
- § 11. Aktiebrevene udstædes af disponenten og lyder paa navn. Salg eller overdragelse af aktierne er ikke gyldig lige overfor selskabet førend anmeldelse derom er skeet til disponenten senest 1 maaned før generalforsamlingen. Ingen aktionær har stemmerett før 1 maaned efter at overdragelsen er anmeldt.
- § 12. Forslag til forandring eller tillæg til disse love afgives til bestyrelsen mindst 1 maaned og aktionærene mindst 14 dager før generalforsamlingen, og maa sammes behandling i regelen ske i den aarlige generalforsamling; til atagelse behøves kun simpelt flertal af de mødende hvis bestyrelsen enstemmig anbefaler forslaget, i andet fald udkræves 2/3 flertal af de mødende. Paa samme maade forholdes om der maatte blive spørgsmaal om selskabets opløsning. Forøvrigt henvises til Norsk Søfartslov.

Kvinabrygga

Ei av dei fyrste oppgåvene til det styret som årsmøtet (dvs. generalforsamlinga) valde 18. august 1904, var å ordna med brygge og lagerbu på Øyestronda. Det nye dampskipsselskapet overtok brygga til "Torrisdal", men denne var for liten til "Kvina", som var dobbel så stor. Landhandlarane Elias Thommassen og Samuel Mathiassen hadde leiga ut eit lite fellesareal til eigarane av "Torrisdal".

Styret hadde eit møte med grunneigarane, og desse gjekk med på "at tilbyde selskabet det nødvendige byggeplads i deres felles eiendom mellem baadstøen og boden" mot kr. 20.- i årleg leige dei fyrste 5 åra, og seinare kr. 30.- Styret vedtok tilbodet, og bad dessutan Thomas S. Egeland om å syta for å få reparert brygga til "Torrisdal" "billigst mulig". Denne var bygt av Elias Thommassen, og han ville nå ha kr. 30.- for materialane i den eksisterande brygga.

Til dampskipsekspeditor på Øyestronda blei tilsett Samuel Mathiassen. Han hadde hittil hatt ekspedisjonen av "Torrisdal", medan Elias Thommassen, var postopnar.

På eit styremøte 3. mars 1905 vedtok styret eit tilbod frå Reiar A. Øie om leiga ut "et bodplads 12 fod" til "A/S Kvina" for kr. 5,00 pr. år, "fra yderste mur af bryggen i ret linje til veien".

Dessutan gjorde styret vedtak om oppføring av lagerbu på denne tomta:

"Boden opføres af bindingsværk og klædes med dobbel bordklædning, halvtag 10 Fod høit paa østsiden og 6 Fod nedre side. Hele bodens længde 36 fod, bredde 12. I øverste ende anbringes et udskud 10 fod indberegnet i den 36 Fod. Taget tækkes med 1ste sort Tagsten.

Boden indeles i et 6 Fods rum fra øverste ende, derfra 4 Fod, hvorved nederst rum blir 16. Disse skillevegger opføres av enkelt bord. Bekjendtgjørelse om anbud læses fra Liknæs kirkebakke første prækedag."

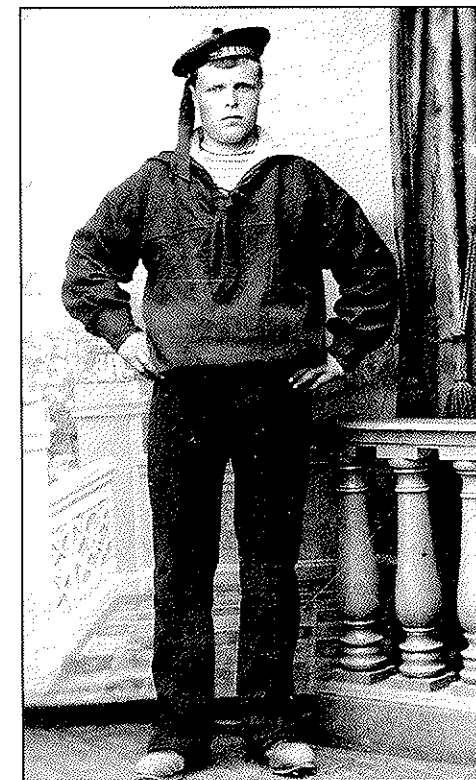
Denne lagerbua var truleg dimensjonert større enn det "Kvina" hadde bruk for i fyrste omgang, for året etter leiga styret ut "det nestøverste Borum" til J. Stokkeland for kr. 15.00 pr. år.

Ei anna viktig oppgåve for selskapet var å tilsetja skipsfører, maskinist og mannskap på "Kvina".

To fine representantar for norsk sjøfart

Same sommaren som "Kvina" var under bygging ved Kristiansand mek. Verksted, tilsette interimstyret for selskapet Anders Rørvik (1872-1942) som skipsfører. Han var fødd på garden Rørvik i Fedesokn og drog etter konfirmasjonen som så mange andre unggutar den gongen til sjøs. Truleg hyrte han seg med ei seglskute heimhøyrande på strandstaden Feda, der det frå midten av 1800-talet av hadde utvikla seg eit rikt sjøfartsmiljø med fleire driftige reiarlag. Her tok skipsfører Bernt Larsson-Fedde til med ein navigasjonsskule, som han dreiv heilt aleine frå 1887 til 1894. Kurset var 1-årig og førte fram til styrmannseksamen. Tiltaket hadde som mål både å styrkja det lokale sjøfartsmiljøet og å skaffa kvalifiserte sjøfolk til dei store og små fartya som høyrde heime på Feda.

Men det var ikkje lett å få elevar nok til dei årlege kursa. Bernt Larsson-Fedde averterte i avisene på Agder og lokka med rimeleg kost og hus i bygda. Han understreka dessutan at tettstaden Feda baud på eit betre miljø enn i byane, bl.a. peika han på at det her ikkje var mogeleg å få tak i rusdrikk. Skulepengane var dessutan låge, berre kr.10,-, og opphaldsutgiftene ville ikkje overstiga kr. 20,-, alt pr. mnd. Denne privatskulen hadde ikkje eksamensrett, og elevane måtte derfor reisa til Stavanger eller Kristiansand for å ta stymannseksamen.

Kaptein Anders Rørvik, f. 27/6 1872 – d. 8/4 1942. Foto utlånt av Edvarda Ingebretsen.

Mellom dei unge sjøgutane som gjekk navigasjonsskulen på Feda, var Anders Rørvik. Etter eksamen mønstra han som styrmann og drog på langfart. Dei åra som fylgde, var rike på øving i praktisk sjømannskap og mange slags opplevingar.

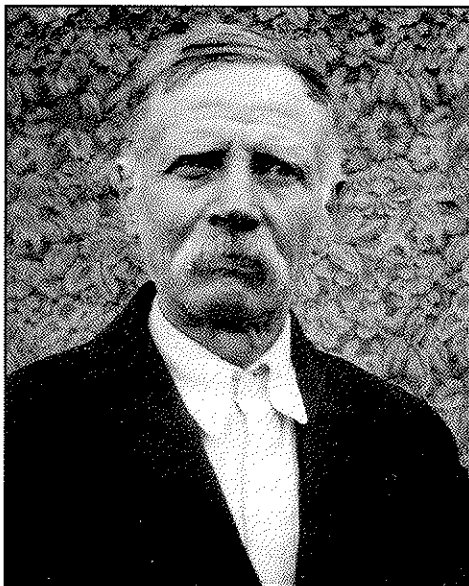
I 1898 var stod han om bord i fullriggaren "Peer Gynt" på veg over Stillehavet. Det blei ein dramatisk tur.

Ved øygruppa Tahiti gjekk skuta seg opp på eit korallrev og blei ståande bom fast. Vêret var godt, og mannskapet prøvde å få ho laus att ved å frakta lasta i land med livbåtane og assistanse av dei innfødde. Men desse stal heile lasta. Skipparen sende då mannskapet sitt innover øya på leiting etter tjuvegodset, det greidde dei til sist å få tak i att.

Då Anders Rørvik omsider mønstra av og kom heim, fekk han tilbod om å føra "Torrisdal", som gjekk i fast rute mellom Øyestronda og Flekkefjord. På denne var han inntil "Kvina" skulle ta over denne båt ruta, og då var det nærmast sjølv sagt at styret for det nye dampskipsselskapet sikra seg den velrøynde og omgjengelege sjøulken som skipsfører. Anders Rørvik fekk ein lang arbeidsdag i A/S "Kvina" si teneste, frå 1904 og heilt til 1940, då båt ruta blei nedlagd.

Ved sida av skipsføraren var maskinisten ein nøkkelperson på eit dampdrive farty. Men det fanst ikkje nokon person med faglege kvalifikasjonar i lokalmiljøet, og styret for "Kvina" måtte derfor avertera i avisene etter maskinist.

Det melde seg fleire med maskinistutdanning og fartstid, og styret plukka ut Martin Ingebretsen (1869-1963) frå Ålgård i Rogaland. Han hadde lang fartstid med dampskip og maskinisteksamen frå Stavanger.

Maskinist Martin Ingebretsen, f. 3/3 1869. Foto utlånt av Malfred Ingebretsen.

Til utdanninga som maskinist hørde også verkstadpraksis. I 1893 mønstra han som 2. maskinist, og fram til 1904 gjekk han både i utan- og innanriks fart. I resten av sitt yrkesaktive liv (til 1940) var han fast tilsett i dampskipsselskapet A/S "Kvina" med unntak av tidsrommet april 1912 til mars 1916.

Maskinist Martin Ingebretsen var ein stillfarande og sindig mann som i alle år utførte sine ansvarsfulle arbeidsoppgåver om bord med pliktruskap og omtanke.

Dessverre kjenner me ikkje i dag namna til dei personane som var mannskap då "Kvina" blei sett i fart.

Heller ikkje veit me kor mange det var. I 1920- og 1930-åra var det berre to mann, dekksmann og fyrbøtar. I tillegg til desse oppgåvene utførte dei i fellesskap andre førefallande oppgåver, bl. a. rørtørn, lossing og lasting. Kan henda var dette også den opphavlege ordninga.

Det var sjølv sagt spanande for aksjehavarane om "Kvina" ville tena pengar. Båten kosta fullt ferdig kr. 24250,- dvs. heile aksjekapitalen gjekk med til å betala rekninga. Ville ruta gje nokon rimeleg avkastning til aksjonærane når hyrer og driftsutgifter m.v. var betalte?

Ruteopplegg og økonomi for "Kvina" 1905 - 1909

Båten skulle i sommerhalvåret gå frå Kvinabrygga på Øyestronda kl. 7.00 måndag, tysdag, fredag og laurdag til Flekkefjord med retur kl. 16.00, og tysdags kveld frå Øyestronda til Flekkefjord med overnatting der, og retur onsdag kl. 14.00.

Faste og viktige stoppestader var Rørvikstronda og Feda. Det var nemleg skysstasjon i Rørvik, og den moderne hovudvegen frå Lyngdal (bygt i 1830-åra) enda i Rørvikstronda, der dei reisande fylgde ferje over fjorden til Feda. Men snart tok "Kvina" mesteparten av dei reisande, og i 1910 blei det slutt med ferjetrafikken.

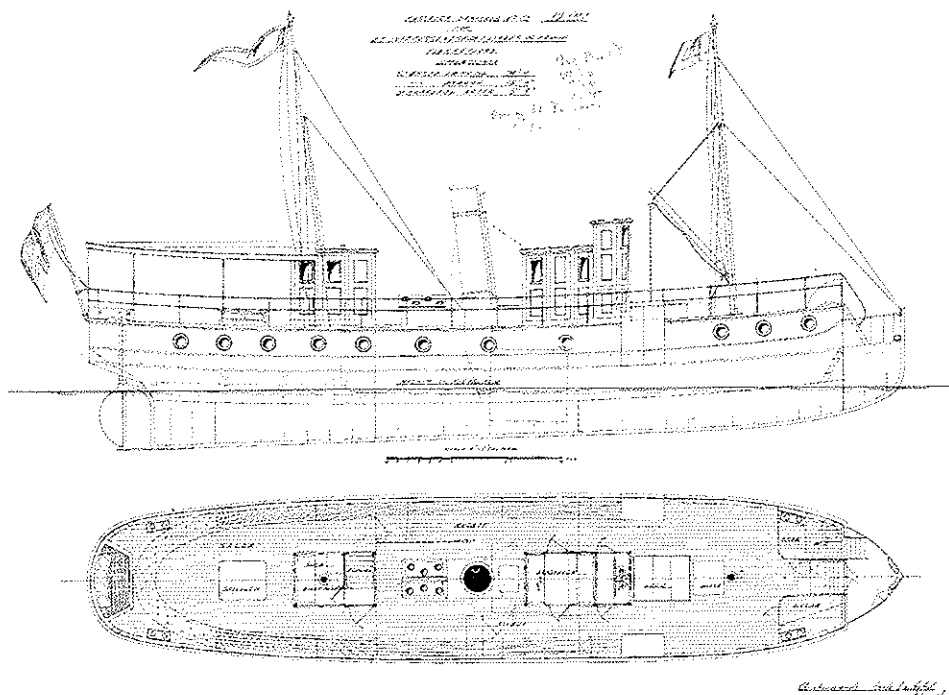
Hålands- og Sandviksstronda hadde derimot berre stoppestader 3 gonger i veka.

I vinterhalvåret (nov.-mars) gjekk "Kvina" frå Øyestronda til byen kl. 7.30 måndag, tysdag og fredag med retur kl. 14.00. Tysdags- og fredagskveldane gjekk båten attende til Flekkefjord, låg der over natta, og tok opp ruta innover fjorden onsdagar og laurdagar kl. 13.00.

Torsdagane blei nytta til kjelesjau, reingjering av salongane og elles vedlikehaldsarbeid av ymse slag. Frå sommaren 1909 blei også torsdagen rutetdag med avgang frå Øyestronda kl. 7.30 og retur frå Flekkefjord kl. 14.30. Men kjelesjauen måtte gå sin gang. "Den sidste torsdagen i hver maaned ligger baaden rolig paa grund af kjelerengjoring".

Rimelege person- og varetransportprisar fekk folk på gardane både langs fjorden og i grendene innover heiane til å ta "Kvina" i bruk meir og meir. Ikkje berre representerte båt ruta ei modernisering av det tradisjonelle transportmønsteret for varebytet mellom byen og fjordbygdene, ho stimulerte også til ekspansjon i dette. Talet på ferdefolk auka for kvart år, like eins varetransporten. Dessutan kom det ynskje om fleire stoppestader.

Til styremøtet 10. mars 1906 låg det føre "skrivelse fra opsiderne paa Fjeldsaa ved herr. Theodor E.

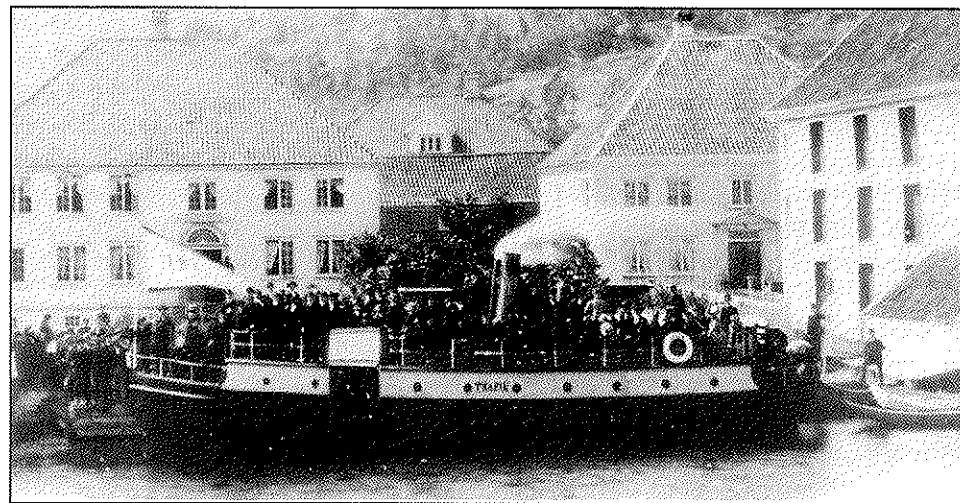

"Passager Dampskib no 112" fra Christiansands Mekaniske Værksted: Kvina. Bygget "for et interessentskab i Liknes og Fedde". Original byggetegning utlånt fra Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernsester.

Tønnessen om at faa S/S "Kvina" til at anløbe Fjeldsaa". Dei ville ha båten innom måndag, onsdag og fredag. Styret vedtok å stetta søknaden, men sette som vilkår at "opsiderne selv anskaffer og vedlikeholder brygge". Billettprisen blei sett til 15 øre pr. tur og 25 øre for tur/retur.

Organiseringa av aktieselskabet "Kvina" var langt frå noko hasard-iøst tiltak. Dei som tok initiativet til dette, var aksjonærer i "Torrisdal". Det hadde synt seg å vera ei vel-lukka investering. Både vare- og passasjertransporten var aukande,

og båtruta gjekk med eit akseptabelt overskot. Men ein viktig føresetnad var at det ikkje dukka opp konkurrentar. Slike var ein ikkje heilt ukjent med. I 1879 blei "Rap", eigar kjøpmann Hans S. Jakobsen i Flekkefjord, sett inn i rute på Øyestronda-Flekkefjord to gonger i veka. Men dei andre kjøpmennene i byen såg med lita glede på at Jakobsen overtok mykje av handelen på Kvinesdal og Hidra. De slo seg saman og organiserte eit nytt aksjeselskap, bygde dampbåten "Trafik" og sette han inn i 1885 på strekninga Kvinesdal - Flekkefjord.

"Trafik" i drift 1885-1897. Foto utlånt av Kvinesdal Fotoklubb.

Denne båten var større og meir romsleg enn den vesle "Rap". Folk flest gjekk straks over til å bruka den nye båten, endå billettprisen var den same for begge båtene: 80 øre pr. tur. To år seinare måtte eigaren av "Rap" gje opp og kvitta seg med båten.

"Trafik" var einerådane i ruta Øyestronda-Flekkefjord til 1897. Då fekk han konkurranse av "Torrisdal", som Johan Grøtteland, T. Navrestad m. fl. hadde kjøpt frå Kristiansand. Nokre menn frå Feda og Kvinesdal gjekk inn i rutelaget som parthavarar for å få eit alternativ til "Trafik", som dei var misnøgde med. Det var desse karane som i 1903 fekk fleirtal på årsmøtet for eit radikalt framlegg: selja "Torrisdal" og så organisera eit nytt, lokalbasert damskips-selskap.

Året før hadde dei kjøpmennene som stod bak "Trafik", prøvt å trengja seg inn i "Torrisdal" sitt interesseområde.

I september 1903 tok dei til med ei rute på Guseviga - Flekkefjord og mellomstader kvar tysdags morgon med retur same ettermiddagen. I ruta blei "Alf" brukt. Det var ein god sjøbåt som elles gjekk i fast rute mellom Hidra og Flekkefjord dei andre dagane. Han høyrde til same selskap som "Torrisdal".

Isen sette stopp for dette rute-tilbudet då vinteren kom, og det kom ikkje i gang att om våren. Truleg var det ikkje økonomisk grunnlag for tiltaket. Folk på austsida av fjorden tykte også det fall altfor tungvint å borda "Alf" ettersom det ikkje fanst brygge å gå inntil i Guseviga.

Det fyrste ordinære årsmøtet i A/S "Kvina" var i februar 1905. Lokalavisa "Agder" fortel at rekneskapen for perioden 22. sept. - 31. des. blei lagd fram og godkjend. Men rekneskapstala er ikkje tatt med i referatet. Det blei attval på formannen i styret, Thomas S. Egeland, og varaformannen Simon A. Sande.

For dei neste 5 reknskapsåra kjenner me årsresultata av dampskipsdrifta. Dei ser slik ut:

År	Overskot i kr.
1905	6361
1906	5060
1907	4002
1908	4472
1909	6965

Prisar og løner var stabile desse åra, slik at tala kan samanliknast direkte. Dei fortel at drifta av "Kvina" gjekk godt, nokre år svært godt. Årsmøtet i januar 1906 vedtok såleis å gje eit utbytte for 1905 stort kr. 100,- pr. aksje, dvs. 20%. Til samanlikning kan me nemna at innskotsrenta i Liknæs Sparebank bank på den tida var var 4,5%, utlånsrenta 5%. Gebyr var ikkje oppfunne i dei dagane. Kor vidt aksjonærene fekk det same høge utbyttet dei andre åra er uvisst, for her sviktar kjeldematerialet. Styreprotokollen 1904-1940 tek ikkje med rekneskapstal i det heile. Trykte rekneskapar til bruk under generalforsamlinga eksisterer berre frå 1927 til 1948. (Ligg i kommunearkivet)..

Men me kjenner til at det kvart år blei sett av ein sum til reservefond for selskapet. Eit anna resultat av den vellukka dampskipsdrifta var at styret snart tok til å planleggja ei utskifting av "Kvina", ein større båt med båt med sterkare maskin. Planane blei realiserte i åra 1909 - 1910.

Dei gode økonomiske resultatata som "Kvina" oppnådde, kan me best få tak på ved å gå inn på det hamskiftet Kvinesdal økonomisk, sosialt og kulturelt gjekk gjennom frå siste halvparten av 1800- talet og det fyrste 10-året av det neste hundreåret..

Me let derfor samferdselsspørsmåla kvila litt medan me konsentrerer oss om lokalsamfunnet Kvinesdal ved overgangen til 1900-talet.

Folketalsutvikling

Kvinesdal herad:

År	Folketal	Endring
1855	2630	
1865	2847	+ 217
1875	3011	+ 164
1891	2927	- 84
1900	3105	+ 178
1910	3106	+ 1

I 10-årsbolken 1866 - 1875 er folketilvoksteren i heradet .høg, i underkant av 8%. I den neste 10-årsbolken går tilveksten noko ned, men må framleis karakteriserast som betydeleg.

Men så skjer det noko dramatisk etter 1876. På 15 år blir folketalet redusert med 84 individ. Kva grunnen til denne tilbakegangen kan ha vore skal me drøfta litt seinare.

For 10-årsbolken 1891-1900 er derimot tilvoksteren atter blitt "normal". Mellom 1901 og 1910 står folketalet i heradet stilt, men nedgangen har stoppa opp.

I perioden 1855-1910 syner fødselstala i heradet stor stabilitet. Framleis er talet på barn pr. familie høgt, til vanleg kull på 6 til 8. Dei årlege dødstala (samla for alle aldersgruppene) varierer derimot ein del, alt etter kor store kvart årskull var. Færre individ døyr nå som barn, i sterk kontrast til i eldre tider (dvs. før 1815). For 1901 var talet på levande fødde i Kvinesdal herad 70 og 36 på døde, dvs. ein tilvokster på 34 nye individ.

Fødselstalet for 1903 var 78, dødstalet 51, dvs. tilvoksteren 27. For 10-årsbolken 1901-1910 kan me setja den naturlege tilvoksteren i heradet til omlag 300 nye menneske. Men tabellen vår syner at folketalet berre auka med 1- eit-individ! Kva er det som har skjedd i desse åra? Trass i ein betydeleg naturleg tilvokster stagnerer folketalet i Kvinesdal. Denne demografiske trenden synest ved fyrste augnekast å innevarsla ein komande dramatisk og djuptgripande nedgang i den lokale samfunnsutviklinga, men som me skal sjå av

neste statistiske tabell, finst det ei grei og naturleg forklaring på den negative folketalutviklinga i denne perioden.

Årsaka til dette spesielle mønsteret i folketalutviklinga for Kvinesdal etter 1876 er som dei fleste kjenner til, ei stor årleg utvandring til Amerika kombinert med aukande flytting innanlands til byar og bynære område.

Emigrasjon og innanlands flytting

Den offisielle statistikken over emigrasjon gjev oss god greie på både omfang og intensitet i den lokale utvandringa:

Kvinesdal herad

År (5-år)	Utvandra personar av baa kjønn
1876 -1880	13
1881 - 1885	44
1886 - 1890	313
1891 - 1895	356
1896 - 1900	213
1901 - 1905	446
1906 - 1910	270

Sermerkt for Kvinesdal herad er at emigrasjonen kom seint i gang, men sette til gjengjeld inn med stor styrke og heldt seg høgare og lenger der enn i dei fleste andre agderbygdene.

Utvandrarane var ungdom og vaksne i sin beste alder, og dei representerte ein stor og verdfull arbeidskraftressurs for det samfunnet dei slo seg ned i.

Etter ca 1900 skjedde det eit viktig skifte i emigrasjonsmønsteret: fleire enn før vende attende til heimlandet for godt etter nokre års opphald i Amerika. I realiteten gjekk emigrantane over til å bli såkalla langtidspendlarar.

Arbeidet der borte var hardt, men lønsnivået mykje høgare enn i heimlandet, og i tillegg var amerikanske pengar "hard" valuta. 1 dollar stod lik kr. 3.50. Slikt blei det pengar av.

I samtida var rikspolitkarar og representantar for nærings- og kulturliv kritiske til det store omfanget som emigrasjonen fekk ved inngangen til 1900-talet, og kalla det ei nasjonal "blodtapping". Andre hadde eit meir nyansert syn på denne utviklinga.

I mars 1902 skreiv såleis "Agder" redaksjonelt at det i dei to fyrste månadene av året hadde reist over 50-60 personar av ungdom, og endå fleire skulle dra når det leid mot vår.

"Det er beklageligt at saa mange unge, arbeidskraftige mennesker skal maatte søge ud af landet for at finde lønnede erhverv. Men udvandringen er dog ikke ganske uden gode sider. Det er ialdfald et faktum, at de før saa fattige bygdelag heromkring i den senere tid har kommet sig i velstand, for en ikke uvæsentlig del skyldes de tusener kroner, som i aarenes løb er sendt hjem fra dollernes land".

For vanlige menneske var vegen til gode og trygge kår i heimlandet vanskeleg, framtida usikker, noko som lett skapte pessimisme og vonløyse.

Den framgangen som trass alt fanst i bygder og byar på denne tida var ikkje lett å få auga på i samtida. Eit lokalsamfunn med ein-sided næringsliv blir lett opplevd som stillestående og lite spanande.

Jordbruk og levekår i Kvinesdal ved inngangen til 1900-talet

Kring 1900 var framleis jordbruket den dominerande levevegen i Kvinesdal. Utanom dette hadde bygda få arbeidsplassar å tilby ungdom som voks til og ledig vaksen arbeidskraft elles. Rett nok kunne unge gutar og jenter få seg teneste kring på gardane, men løna var liten ut over kost og hus. Norsk skipsfart var i ekspansjon og kunne tilby mange arbeidsplassar, men desse innebar hardt arbeid i eit farleg miljø på ussel løn og tarveleg kost.

Kva utsikter til ei akseptabelt framtid ville dei store ungdomskulla i Kvinesdal og granneherada ha hatt dersom det ikkje hadde opna seg vegar ut av eit hardt pressa lokalsamfunn: oversjøisk emigrasjon og flytting til andre område i regionen? Eit slikt oppbrot måtte til for den som søkte meir levelege og tryggare kår.

Skattelikninga for desse åra kring 1900 syner oss kva kår vanlige bøndene levde i. Årsinntekta varierte frå omkring kr. 300 til 600 for ein gjennomsnittleg gardbrukar.

Nokre eksempel frå likninga for 1902: Martin Olsen Guse hadde kr. 400 i årsinntekt, Andreas Osmundsen Dyrli kr. 550, Kristian Nilsen Skjerli kr.550, Johannes Osmundsen Ågedal kr. 375 og Martin Olsen, Ytre Øie kr. 675.

Amund Helland (i bokverket "Topografisk-statistisk beskrivelse over Lister og Mandals amt" utgjeve 1902) hevda på grunnlag av statistisk materiale at folk i dette amtet (= fylke) hadde vanskeleg for å greia seg økonomisk på grunn av det låge inntektsnivået i landbruksnæringsgane og fiskeria. *"Det er klart at de har vanskelig for at greie sig, hvad den stærke udvandring ogsaa viser"*, meiner Amund Helland.

Vidare opplyser han at ein del gardbrukarar, serleg dei unge, kjem seg ut av dei økonomiske vanskanene ved at dei let kona vera heime og driva gardsbruket meden dei sjølve oppheld seg i Amerika i nokre år. Frå slutten av 1890-åra av fekk tilbakevandringa større omfang enn emigrasjonen.

Kvindølane blei langtidspendlarar. For bygda var dette ei positiv utvikling fordi det skaffa kapital utan at ho blei heilt tappa for arbeidskraft.

Pengestraumen frå Amerika kunne Helland dokumentera ut frå dei opplysningane han fekk hos postmeistrane i agderbyane om pengesendingar frå utlandet.

Postmeisteren i Flekkefjord kunne såleis fortelja at *"mesteparten av de penge der kommer til udbetaling, antages kun for en mindre del at være opsparede hyrepenge, men for en overveiende del penge, der fra emigranter og andre fastboende personer er hjemsendte til paarørende i Norge"*.

Lokalsamfunnet blei såleis tilført betydeleg kapital, som ikkje berre gav grunnlag for viss auka levestandard, snarare nedbetaling av pantelån på garden og sletting av krabugjeld, men også til investeringar i gardsdrifta (nye bygningar, kjøp av hest og jordbruksreiskapar osv.).

Kort sagt: dollarstraumen til Kvinesdal medverka til at det kom i gang ei sjølvberande utvikling i dei tradisjonelle næringane, som det gjorde i dei andre agderbygdene. Ei ny tid braut fram - eit moderne bygdesamfunn tok form, med menneske som tenkte og handla noko annleis enn tidlegare generasjonar hadde gjort. La oss sjå litt på dette omskiftet!

Inn i ei ny tid

Frå siste halvta av 1800-talet sette ein moderniseringsprosess

eller eit hamskifte inn på Agder, som i andre norske landsdelar. Kring 1910 er det klåre teikn på at ei tradisjonsbunden jordbruksbygd som Kvinesdal for alvor har teke steget inn i ei ny tid.

I det fyrste 10-året av det nye hundreåret skjer djuptgripande endringar i det lokale næringslivet: storindustrien kjem til bygda, gruve-drifta blir utvida og intensivert, store samferdsleprosjekt er på gang, servicenæringar som varehandel, handverk og hotelldrift utviklar seg, Liknes veks fram som tettstad med sentrumsfunksjonar, og eit moderne handelsjordbruk er i emning.

Jordbruket i tradisjonell form gav lite overskot

Frå tidleg på 1800-talet skjedde det ei sterk oppdeling av mange gardar i Kvinesdal. Talet på bruk steig mykje ut etter 1800-talet. Ved utgangen av 1900 var det i heradet 129 namnegardar (gardsnummer) delte i 1000 serskild skyldsette bruk. Av desse var 254 små, under 1 skyldmark. Skyldmarka var i perioden 1896-1899 taksert til kr.1556. Talet på mellomstore bruk 237, med skyld frå 1 til 3 mark, og 23 bruk hadde skyld over 3 mark.

Størst var prestegarden Eljestraum, skyld 15,69 mark. Dyrka jord på denne garden var 60 dekar, buskapen 2 hestar, 8 kyr og 10 sauer, årleg utsæd 2 hl bygg, 5 hl havre og 18 hl poteter.

Både i lokalavisa og i heradstyre kom det klage på den dårlege drifta av prestegarden. Den neststørste garden i bygda var Øysanden, med skyld 7,9 mark.

Denne hadde 2 hestar og 18 kyr. Utsæden var 1,5 hl bygg, 32 hl havre og 70 hl bygg. Her hadde dei også den einaste slåmaskinen i Kvinesdal.

Eit større bruk, med skyld 3 mark, fødde normalt 1 hest, 6-7 kyr og 10-12 sauer. Derimot hadde svært få småbrukarar hest. Han åt for 2 kyr og arbeidde berre i onnene var vanleg folkemeining.

Mange av gardbrukarane i Kvinesdal kunne ikkje leva av det gardane deira produserte og måtte ha lønsinntekter utanom gardsdrifta. Men det var lite arbeid å få, og betalinga låg.

Om dei fleste familiane var nokonlunde sjølvberga med basisvarer som poteter, havremjøl, kjøt og smør m.v., så trongst det likevel alltid kontantar til skatt og til "kjøpevarar" som grautmjøl (byggmjøl), kaffi, tobakk, parafin, salt osv.

Pengane kom ein ikkje lett vint til. For lønsnivået var kring 1900 svært lågt, frå 80 øre til 2 kroner for 10-12 timars arbeidsdag. Prisane på jordbruksprodukt stod på eit tilsvarande nivå. Smør kom sjeldan opp i meir enn 1 krone pr. kg, kjøt blei betalt med 60 - 70 øre. Prisen for ei god ku låg på 90 kroner.

Mange hadde problem med å skaffa seg det som trongst av kontantar, same kor små krav dei hadde. Økonomisk overskot og oppsparing av nok midlar til påkravde/ynskjelege investeringar i gardsdrifta for eks. kunne berre få gardbrukarar rekna med.

Unge gardbrukarar kunne stort sett oppnå lån i Liknæs Sparebank når dei overtok farsgarden, og rentefoten for pantelån var etter vår oppfatning ikkje urimeleg, 5% for langsiktige pantelån. Men ikkje så få streva med å halda rentene, og det gjekk mange år før låna var nedbetalte for dei som mest berre hadde gardsdrifta å leva av.

Tvangsauksjon kom sjeldan på tale, men lensmannen måtte ofte panta, helst for forfallen skatt og krambuskuld.

Kva med produktiviteten i det tradisjonelle jordbruket mellom 1850 og 1900? Med andre ord: kor stor var avlinga av korn og poteter i høve til utsæden?

Etter oppgåvene frå jordbruks- teljinga 1866 var folлтаlet for havre 4-5, for poteter 8-10. Det er frå fagleg hald blitt innvendt at dette må vera minimumstal, for dei byggjer på skjøn og opplysningar frå gardbrukarane sjølv, ikkje på offisielle oppmålingar av åkerareal og utsæd/avlingar. Truleg har folлтala i vanlige gode år vore ein del høgare enn oppgåvene fortel.. Folk var redd større skatt om dei kom fram

med den heile og fulle sanninga. Kornproduksjonen skulle dekkja eige forbruk, men mange dalegardar dyrka så mykje poteter at dei kunne selja ein del av avlinga.

Førnemnde Amund Helland opplyser at kyrne i Kvinesdal (ca. år 1900) hørde til ulike rasar: den gamle norske rasen (små dyr), engelsk ayrshirerase, telemarkskyr og lyngdalskyr. "Man foretrækker lyngdalskyr". Vidare fortel han at den dårlege foringa "har sat sit preg paa dalens kvæg, det er nemlig smaat og kantet, men det er dog ikke saa daarleg til at mælke". Ei god kyr mjølka årleg 900-1000 liter. Dersom me reknar at det gjekk omlag 30-35 liter mjølk til 1kg smør, har den årlege smørproduksjonen pr. kyr vore 25 - 30 kg.

Frå dei fleste gardane blei det seld mindre kvanta smør, hovudsakleg i sommarhalvåret. Folk skar ned på eige smørforbruk for å få noko å selja. Slaktedyr og sal av livdyr gav eit viktig tilskot til gardsøkonomien. Andre produkt som skaffa gardbrukarane litt kontantar, var sal av brenneved, tønnestav, bork, bær (tytebær og molter var best betalte), orrfugl og hare.

Landbruksprisar hausten 1904:

poteter:	4 -5 øre pr kg
kålrabi:	4 -5 øre pr kg
gulrøter:	7 - 8 øre pr kg
smør:	kr 165 - 175 pr kg
fårekjøtt:	57 øre pr kg
storfekjøtt:	46 - 50 øre pr kg

Med slike prisar på jordbruksprodukt er det forståeleg at årsinntekta for ein gjennomsnittsgard måtte bli så låg at få bønder kunne leggja opp noko nemnande kapital. Berre ei modernisering av jordbruket kunne auka lønsemda og skapa grunnlag for høgare levestandard mellom dei som hadde jordbruk til hovudnæring.

Pådrivar i omlegginga var fyrst og fremst statlege organ i samarbeid med føregangsmenn i moderne landbruk. Eigaren av storgarden Øysanden, konsul Beer, var mellom desse pionerane.

Offentleg tilsette agronomar, dyrlegar, statskonsulentar og landbruksskulelærarar dreiv eit godt organisert opplysningsarbeid i bygdene frå 1850-åra av. Stats- og amtsstøtta jordbruksskular gav bygdeungdom innføring i moderne driftsmåtar gjennom praksis og teoretisk opplæring.

Tiltak som "dyreskue" og saueutstillingar med premiering av gode avlsdyr blei fort populære og stimulerte til nytenking. Det var fleire slike i Kvinesdal utover i 1890-åra.

Eit organisert moderniseringsarbeid tok nå til i bygdene, og frå 1880-åra kom Kvinesdal med i dette. Liknæs Landboforening blei skipa i 1882 med føremål "jordbrugets og kvægavlens fremme", og i 1886 Liknæs Kreaturforsikringsselskab.

Handelsgjødsel kom etter kvart i bruk på dei mest "fremskredne" dalegardane, rimelege naturprodukt som fosfat, kali og chilesalpeter. Dessutan blei timotei, turnips og kålrabi introdusert på desse gardane, like eins nye og meir riktberande havre- og potetslag.

Med betre tilgang på og meir gjødsling kunne folletalet på korn og poteter aukast ein god del. Etter 1900 kom også nydyrking i gang for alvor i Kvinesdal. Såleis fortel "Agder" våren 1908 at

"det er kommet fart i jorddyrkingen ogsaa i Kvinesdal. De svære lyngmoer mellem Øie og Liknæs vil snart være en saga blot. Der graves grøfter og pløies og ryddes, saa det har god skik. Vi har hørt det paastaaet af flere, at blant de hidtil udyrkede moer og myrer findes noget af den bedste jord, der er i dalen".

Resultatet av innsatsen var utvida areal, med rikare avlingar og sal av større kvanta.

Overgangen til salsjordbruk var likevel ein langdryg prosess som langt frå omfatta alle gardsbruka i bygda. Små bruk og utkantgardar blei hangande att i fleire tiår.

Omlegging og endra driftsmåtar var eit økonomisk spørsmål, ikkje konservatisme og "vedhengen ved fædrenes skik", som det stundom heitte i rapportar frå agronomar til styresmaktene.

Mellom 1890 og 1910 var salsvolumet av jordbruksprodukt frå Kvinesdal til Flekkefjord i jamn auke, og det gode rutetilbodet som "Kvina" representerte, stimulerte til satsing på nye salsprodukt.

"Søtmjølksgrensa" for byen blei såleis flytta frå dei nære gardane omkring innover fjorden like til Øyegardane. Dei kunne nå senda ferskmjolk med båten og oppnå betre fortjeneste enn ved smørproduksjon. Denne utvida tilgangen på mjolk gav også grunnlag for meieri i Flekkefjord. Produsentar utanfor søtmjølksgrensa - det var storparten i Kvinesdal og i heile Fjotland - tok litt etter litt separatoren i bruk. Før 1914 var denne blitt allment utbreidd i bygdene.

Den store volumauken i jordbruksprodukt frå eit utvida omland førte til ekspansjon i handelsnæringane der. Fleire nye handelsmenn slo seg ned i byen, dei eksisterande landhandleria utvida samtidig som det gjekk føre seg ei spesialisering, bl. a. etablering av verksemder som slakteri, bakeri, manufaktur- og jernvarehandel, møbelproduksjon m.v.

Mange nye arbeidsplassar i og omkring Flekkefjord skapte ei gruppe lønsarbeidarar med etter måten god kjøpekraft, i alle høve samanlikna med det vanlige bønder tente på gardsdrifta si. Byen voks fram som ein meir attraktiv marknad for jordbruksprodukt.

For produsentane i Fedesokn, Kvinesdal og Fjotland blei det frå 1890-åra vanleg å fylgja rutebåten til byen på handla. Eit utvida og variert varetildbod der i kombinasjon med større tilgang på kontantar skapte nye konsumbehov i bygdene. Kjøpemat og byskikkar trengde etter kvart inn i bygdene, og forbruksmønsteret endra seg, men ikkje over natta.

Varestraumen frå Kvinesdal, Fjotland og andre herad til Flekkefjord gjorde byen til eit livleg handelssentrum, men han skapte samtidig grunnlag for ein lokal tettstad med sentrumsfunksjonar, nemleg Neset. (Liknes som den offisielle namneforma lyder). I 1910 var det i heile bygda 21 landhandlarar, storparten i eller tett attmed Neset.

Kring Kvinabrygga var der ikkje vilkår for ekspansjon eller tett busetnad. Dei to landhandlarane fekk vera åleine der utan nye konkurrentar. Ein del arbeidarar kjøpte seg små jordstykke og bygde seg hus der, men det var ein spreidd busetnad som utvikla seg smått om senn.

Neset blir tettstad

Frå mellomalderen av hadde Leiknes med soknekyrkja og kyrkjegarden vore ein samlingsstad for bygdefolket, endå Kvina (Storåna) og Littleåna gjorde vegen dit tungvint og vanskeleg.

Like til 1800-talet måtte folk forsera desse naturgjevne hindringane med å bruka ferjer, pråmar, sitja på hesteryggen eller beint fram vassa over for å koma seg fram. Derfor var nok den viktigaste oppgåva for dei folkevalde representantane etter innføringa av kommunalt sjølvstyre å betra samferdsla i heradet ved g sterk satsing på veg- og brubygging. Men dette tok tid, og det var strid om korleis ein skulle prioritera oppgåvene.

Den gamle brua over Litleåna ved Åmot (bygd i 1830-åra) var det fyrste steget i utviklinga av ei tidhøveleg samferdsle, seinare kom Farbruna (1887) og bruer oppe i dalane.

Vegen frå Øye-gardane opp Øyekleiva og vidare gjennom Raustad og Frøytland til Feda sentrum var opphavleg ein rideveg som omsider blei utvida til ein skrøpeleg kjøreveg (brukande frå 1839 av). Stigningsforholdet var endå verre enn "Den vestlandske Hovedvei" Kristiansand - Lyngdal - Rørvikstronda, nemleg 1: 4 på det brattaste.

Etter kvart kom det bygdevegar gjennom Auster- og Vesterdalen, og vidare oppover i Fjotland herad. Men fyrst etter mykje strid blei det semje mellom herada, amtet og staten om traseen for vegen over Kvinesheia, Myskedalsvegen. Dette anlegget tok dei til med i 1890-åra, og i 1905 var vegen framme i Neset.

Det er dette langvarige arbeidet med å skapa eit moderne vegnett, det vil seia vegar framkommeleg med hest og kjerre, og med moderate stigningsforhold, som gjev oss ein del av forklaringa på kvifor den gamle kyrkjestaden utvikla seg til ein liten tettstad med viktige sentrumsfunksjonar. Hit kunne nå produsentane frå omlandet med mykje mindre strev enn før levera sine varer til landhandlarane, som så forsynte desse med "kolonialvarer".

Båtruta Kvinesdal - Flekkefjord spela i tida 1904 - 1927 ei hovudrolle i dette varebytet, som stadig fekk større omfang. Moderne vegar og solide jernbruer var føresetnaden for at I tungtransport kunne skje til rimeleg pris og i stadig aukande kvanta. Grei og lettvent transport stimulerte til meir og meir merknadsretta produksjon og større varetilbod til forbrukarane i byen

Dette oppsvinget i varebyte saman med lettvent transport og rimelege reiseutgifter for den vanlige mann og kvinne skapte lokalt grunnlag for fleire landhandlarar og for spesialisering innan handelsnæringa i Kvinesdal.

Kring 1890 var det svært få landhandlarar ved kyrkjestaden, 2 nede ved ferjestaden vis a vis Farberget og 1 nær Åmot. Ei viktig hending i utviklinga av Neset var det då Nils Nilsen Ydre Eigeland tidleg i 1890-åra bygde seg hus på Nesågren og tok til med landandel.

På denne tomte har det fram til i dag vore drive handel med mange vareslag. Nesågren blei på få år oppdelt i tomter, og fleire handelsmenn etablerte seg der. Snart stod det ei heil husrekke langs åna på vestsida av Kyrkjevollen. Nær denne stod også skulehuset og ei tingstove.

På austsida av Kyrkjevollen kom det også etter kvart kombinerte bustad- og forretningsbygg. Fyrst ute var Jens Hompland (1908), så fylgde Emanuel Egeland, Oluf Egeland, Ole Rødland og handelslaget i tur og orden. Ei tett husrekke på kvar side av Kyrkjevollen, med tradisjonelle krambuer, bakeri og meir spesialiserte butikkar av ymse slag saman med eit par hotell gav snart området eit urbant preg. Det er likevel ei sanning med visse atterhald. For fleire av handelsmennene dreiv samstundes gardsbruk og hadde derfor florar og lør bak husa sine i Neset. Vår og haust kunn ein sjå kyr vandra i rekke og rad langs Kyrkjevollen, opp Lundebrotet, over "brauna" og ut etter Farmonen til beiting på ydre Eigeland. Om vinteren stod dei på bås i Neset. Denne kombinasjonen av jordbruksdrift og moderne forretningsliv heldt seg faktisk til andre verdskrigen var slutt.

Den økonomiske framgangen som for alvor sette inn i Kvinesdal tidleg på 1900-talet, var sjølvberande og hadde eit stort voksterpotensiale. Dette kan me kan

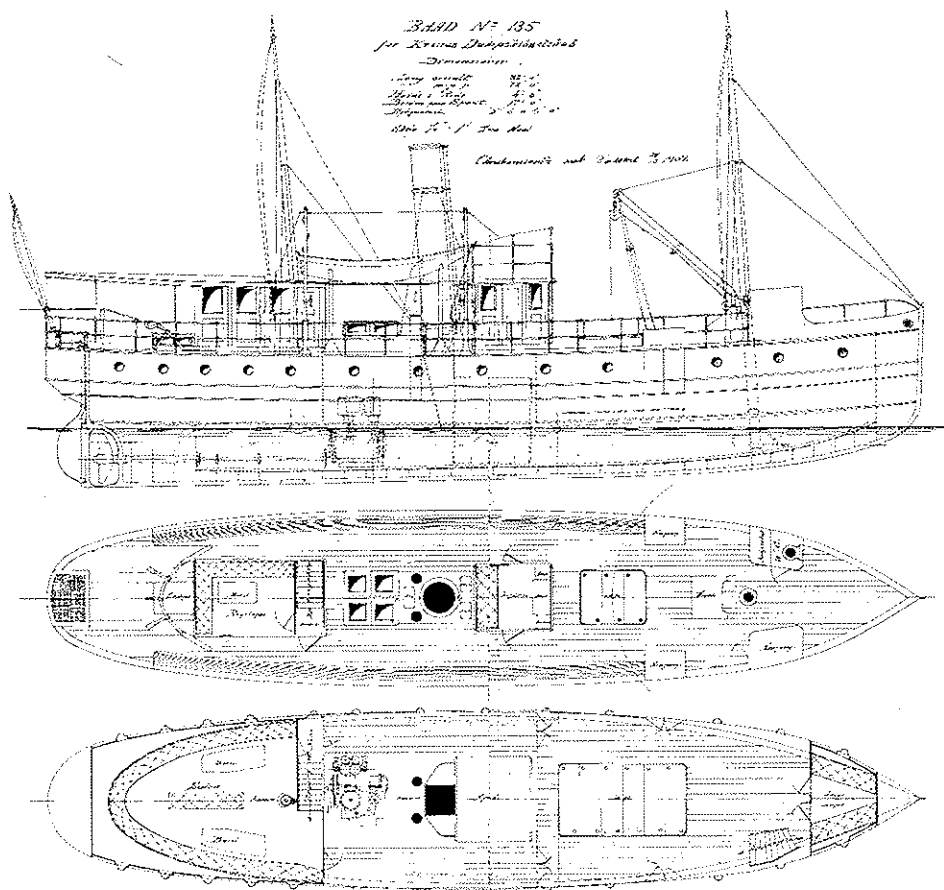
henda lettast slå fast ved å gå nærmare inn på korleis båtruta Kvinesdal - Flekkefjord utvikla seg i åra før fyrste verdskrigen og framover til omlag midt i 1920-åra.

"Kvina" skal afhændes og en ny baad anskaffes

Som me har sett, var det jamn auke både av varetransport og folk som reiste med "Kvina", og det synt seg etter kvart at båten var i minste laget. Styret tok i 1908 opp tanken om å satsa på ein noko større båt på grunn av "trafikkens øgning", som det heitte i "Agder".

Selskapet var tilfreds med det arbeidet Kristiansands mek. Værksted hadde utført med "Kvina", og skreiv i jan. 1909 kontrakt med dette om levering av ein ny rutebåt hausten same året. Samtidig baud det ut "Kvina" for sal. Denne transaksjonen gjekk fort og greitt. Eit privat rutelag i Nordhordland kjøpte båten for kr. 20000,- og ville setja han inn i rutefart mellom Bergen og Nordhordland. Det blei avtalt at "Kvina" skulle leverast 15. nov.

Tidsskjemaet heldt, og den nye båten, som sjølvsgatt fekk namnet "Kvina II" gjekk inn i ruta 25. nov. 1909. Atter var "Agder" på plass då nybygget blei presentert i Flekkefjord: *"Kvina II" er større og rummeligere end sin forgjænger. Den store aktersalong og dæksalonen er meget vakkert utstyret. Skibet har høi overbygning. Det har plads for 160 passagerer".*

"Baad no 135 fra Christianssands Mekaniske Værksted", Kvina-II.
Byggetegningen er datert 28. mai 1909. Utlånt fra Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernseier i Kristiansand.

"Kvina II" var 84 fot lang, 17 fot brei, stakk 7 fot, med lastekapasitet 101 brutto registertonn, dvs. ho lasta 25% meir enn "Kvina" gjorde, men rulla sterkare i grov sjø. Større varemengder og fleire passasjerar til og frå stoppestadene langs ruta var hovudgrunnen til utskiftinga av den gamle båten. Molybden frå Knaben gjekk også med "Kvina",

men berre små kvanta pr. år, og i tida 1909 til 1914 var arbeidet ved gruvene innstilt. Den nye båten fekk installert kraftigare maskin (130 hk) enn den forgjengaren hadde (74 hk), og var dessutan sterkare konstruert, både med tanke på isbryting og på større fart. Han blei bygt under kontroll av Norsk Veritas etter krava i klasse A.

Skipsverftet hadde elles god kompetanse med omsyn til konstruksjon av sterkbygde rutebåtar, året før bygde det "Oster" for eit ruteselskap i Nordhordland. Denne var noko større enn "Kvina II" og skulle utføra ei rute der det om vintrane var mykje problem med tjukk is inne i fjordane.

Aktieselskabet "Kvina" hadde for liten egenkapital til å finansiera den nye båten, og generalforsamlinga vedtok ei utviding av aksjekapitalen med kr.5000,- til kr. 30000,-. Den friske kapitalen blei fordelt på 20 aksjer a kr. 250,-, såkalla "halv-aksjer".

Den nye båten kosta om lag kr. 35000, fortel "Agder". Likninga for 1908 syner at selskapet då hadde skattbar inntekt på kr. 1675, i 1909 kr. 2500,-. Same året hadde maskinist Martin Ingebretsen kr. 1300,- i skattbar inntekt og kaptein Anders Rørvik kr. 1500,-. Dei fleste landhandlarane låg nokonlunde på det same inntektsnivået, t.d. Nils Nilsen kr. 1475 og Jens Hompland kr. 1400,-.

For 1910 var inntekta for "Kvina II" kr. 3800 og formuen kr. 30000,-. Selskapet hadde såleis solid økonomi. Endringar i denne gunstige situasjonen kom like etter verdskrigen 1914-1918. Ei fast årleg inntekt fekk båt ruta ved avtalen med A/S Trælansfos i 1910. "Kvina II" fekk stoppestad i Lerviga kvar gong ho gjekk til og frå Flekkefjord.

For kr. 300,- pr. år skulle båten føra post til og frå fabrikkene. Denne avtalen skulle gjelda inntil isen var 3 tommer tjukk.

Dersom A/S Trælansfos ynskte isbryting for tjukkare is, ville "Kvina II" gjera dette mot timebetaling "saa længe baaden kan bryde denne". Ei anna fast inntekt var postføringa. Litt ekstraintekter gav ekstraturar i sommarhalvåret. Organisasjonar som "Losje Libertas", songkor i Flekkefjord og A/S Trælansfos drog på lysttur med "Kvina II" i desse frededelege førkrigsåra, "disse fjærne aar" som dei seinare er blitt kalla.

Kvindølar i verbalt basketak

Men det var ikkje berre idyll med den nye rutebåten. I febr. 1910 blei det sterk frost, og isen la seg tjukk over åna og indre delen av fjorden. "Kvina II" prøvde å halda oppe ei råk i Kvinarenna (dvs. strekninga frå Kvinabrygga og utover langs vestre sida til utanfor Laksemanen). Under isbrytinga slo ho av propellvengene og måtte gå ut av ruta.

To- tre dagar etter stod det eit innlegg i "Flekkfjordsposten" underskrive av "Samuel". Han meinte at folk i Kvinesdal og Fjotland ikkje var hjelpte med denne båt ruta, dei burde skipa eit nytt aksjeselskap og få seg "en folkets baad" i staden for "Kvina II", som utan varsel innstilte ruta.

Det hadde nemleg kome folk frå dalane og Fjotland med slakt, smør og egg, og dei blei ståande på Kvinabrygga i eit ufyseleg snøvær tidleg om morgonen. Nokre gjekk heim att, andre tok landevegen fatt til byen med varene sine. Disponent Nilsen burde ha sytt for at slikt ikkje hende, han skulle ha leiga "Alf" eller ein annan båt til å gå inn i ruta. Men han var heilt passiv.

Innlegget fall ikkje i god jord. Innsendaren fekk eit spydig og ironisk svar frå "enda en Samuel", som tok disponenten i forsvar. Nå greip fleire til pennen. Eit innlegg av "Per" refsa "Samuel" for at han ville øydeleggja Kvinaruta med ein konkurrerande båt, og "Tjodolf frå Kvine" var også redd ei slik utvikling. Han meinte elles at problema om vinteren kunne reduserast dersom Kleven blei brygge i staden for den nåverande ulagelege staden der det både var grunt og mykje is.

Endeleg kasta ei kvinne, "Bolette", seg inn i debatten. Ho hevda at "Samuel" hadde rett. Bygda trong ein "folkets baad" der kvar aksje skulle lyda på kr. 10 eller 20. Då kunne alle bli medeigarar i båten, ikkje berre nokre få som sat godt i det. Ho meinte også at selskapet kravde urimeleg høg billettpris fordi det var einerådande i denne ruta. "Samuel"'svara med eit sluttinnlegg der han heldt fast på kritikken av disponenten og selskapet.

*Disponent Nils Nilsen.
Foto utlånt av Rolf Nilsen.*

Denne meiningsbrytinga er typisk for debattnivået i mange lokalaviser den gongen: anonyme innlegg og usakleg argumentasjon. I staden for å kasta lys over problemet blei det mest personåtak og hatske utfall.

Men "Kvina II" fekk ha monopol på båt ruta, og så gjekk åra utan fleire interne konflikter til verdskrigen kom med nye og alvorlege problem.

1914 - 1920- åra: verdskrig, dyrtid, inflasjon og deflasjon

Norsk skipsfart var heilt avhengig av utanlandske kol. Stort sett var det engelsk kol som blei brukt,

og det gjorde også "Kvina II". Både internasjonale og interne forhold i England påverka utviklinga av prisen på kol.

Då engelske kolgruvearbeidarar gjekk ut i ein langvarig streik for å få gjennom sine krav om høgare løn og betre arbeidsforhold, slo dette ut i auka kolprisar. I mars 1912 måtte derfor styret i A/S "Kvina" setja opp fraktratene med 25%.

Då så fyrste verdskrigen braut ut hausten 1914, førte dette straks til høgare internasjonale fraktrater og stigande kolprisar. I mars 1915 såg styret seg nøydd til å auka varefrakt og passasjerbillett med 20%. I juli 1916 måtte det ny auke til: 15 øre meir pr. 100 kg gods, og like stort tillegg på passasjerfrakta.

Straks verdskrigen var i gang, byrja tyske ubåtar å søkkja nøytrale skip i fart på Storbritannia og Frankrike. Dessutan blei det lagt ut miner i farvatna omkring dei krigførande. Ein del miner dreiv av og hamna på Norskekysten.

Disponent Nils Nilsen gjorde før krigsutbrotet i 1914 framlegg til styret om å assurera "Kvina II" i "det almindelige ulykkes- og ansvarsforenings aktieselskab Zürich". Styret vedtok å gje han fullmakt til å underskriva polisen straks.

Sidan møteboka til styret desse åra har store hol, er det uråd å få fullstendig oversyn over økonomien i rutedrifta.

Frå 1916-17 steig prisar og løner mykje, medan krona fall i verdi. Eit styremøte i A/S "Kvina II" 1919 vedtok å søkja A/S Trølandsfos om eit årleg tillegg stort kr. 300,- for å gå innom Leinviga i samsvar med den gamle avtalen frå 1910, dvs. ei dobling av den opphavlege summen.

Året etter fastsette styret at varefraktsatsane frå 1914 skulle setjast opp med 300%, men med unntak for "landmandsprodukter". Frakta for desse skulle aukast med 200%. Passasjerfrakta Kvinesdal-Flekkefjord blei auka til kr. 2,50 pr. vaksen person, frå Rørvigstronda/Feda kr. 1,50. Frakt av levande dyr skulle vera kr. 6,00 for kyr, kr. 8,00 for hest. Dessutan fekk A/S Trølandsfos søknad om å auka den årlege betalinga til kr. 500,- utover taksten frå 1910. Fabrikken gjekk med på kravet.

I slutten av 1920 sette så nedgangstida inn brått og uventa. Dei "gode" tidene blei avløyst overproduksjon, prisfall, konkursar, nedlegging av fabrikkar, lønsreduksjonar og stor arbeidsløyse.

I oktober 1921 sette styret for A/S Kvina ned passasjerfraktene med 20%, satsane for varefrakt like mykje. Det synest klart at fraktinntektene er blitt reduserte på grunn av at båten fekk mindre varemengder å frakta, og såleis lågare inntekter. Det var vanskeleg å få avsetning på jordbruksprodukt, og molybdentransporten frå Øye-

stranda til Flekkefjord - ei sikker inntektskjelde frå 1914 til 1920 - blei mykje redusert på grunn av liten etterspurnad etter dette produktet utanlands. Både offentleg og privat sektor av norsk økonomi måtte skjera ned utgiftene og spara på alle område.

Eit styremøte i mars 1922 avslører at økonomien til aktieselskapet "Kvina" er blitt problematisk. Postverket hadde varsla oppseiing av avtalen om "postbefordring" med "Kvina II", ein ville ha denne utført med motorbåt etter "konkurransesetjing" så rimeleg som mogeleg.

Styret hevda mot dette at *"en saadan befordring vil betyde at Kvinas rute blir ødelagt"*. For motorbåten vil sannsynlegvis også ta med seg gods og passasjerar, *"og da skjønnes, at har det været vanskelig at holde ruten regningsvarende uden statsbidrag, blir det umulig"*. I så fall må selskapet vurderer å selja rutebåten. Det vil vera ei ulykka for heile distriktet, og serleg i vinterhalvåret vil mange bli isolerte, for ein motorbåt kan ikkje greia å bryta den tjukke fjordisen.

Styret reknar med at ingen vil kunna frakta posten billigere enn kr.18 - 20 pr. tur, men det tilbyr seg -"alt tat i betraktning" - å frakta posten 4 gonger i veka for kr. 10,- pr tur.

Tilbodet blei etter vidare forhandlingar godteke av Postverket.

Det var svært vanskeleg med kol under verdskrigen og ei tid etter. Truleg måtte "Kvina II" liksom jernbanen til med vedfyring. Men dette finst det lite opplysningar om i styret si møtebok. Det einaste er eit vedtak frå okt. 1921 om å kjøpa 300 famnar ved dersom denne kan leverast ved Kvinabrygga for kr. 35,- pr. famn. Kor vidt dette kjøpet blei noko av, veit me ikkje, for koltransporten frå England normaliserte seg på denne tida. Kolprisen fall også mykje.

Midt i 1920-åra kom det eit mindre økonomisk oppsving, med aukande etterspørsel og noko lågare arbeidsløyse. Men næringslivet streva likevel hardt for å hevda seg i konkurransen. Lønene blei skorne ned, endå lønstakarane møtte nedslaga med streik, slik som arbeidsstokken ved A/S Trælandsfos gjorde. Der var det i 1925-1926 ein alvorleg og beisk arbeidskonflikt. Men også prisen på varer og tenester gjekk ned, og det tydde at kjøpekrafta heldt seg godt oppe.

1927 - 1939: Båtruta stagnerer

Frå 1927 til 1939 kjenner me dei årlege rekneskapane for "Kvina II" som generalforsamlinga fekk seg førelagde når denne heldt sitt tradisjonelle årsmøte om bord i båten. 1927 var det fyrste rekneskapsåret for bilruta som selskapet sette i gang frå 6. mai.

Inntekta av passasjerfrakt var kr. 9058,- for denne, medan "Kvina II" frakta passasjerar for kr. 3129,- (for heile året). For 1926, då båten ikkje hadde nokon konkurrent til passasjertrafikken, låg inntekta av billett-salet på om lag kr. 12000,- I 1928 gjekk passasjerfrakta ned til kr. 1256,-, og ho heldt seg til 1930 under kr. 2000,- årleg. I åra 1931-1934 har ikkje årsrekneskapen spesifisert posten passasjerfrakt, men i 1938 er denne ført opp med kr. 0,-.

Derimot heldt inntektene for varetransport seg betre oppe. Desse var i 1927 kr. 24528,- medan rutebilen frakta varer for kr. 1467,-. I åra 1928- 1930 var denne inntektsposten gjennomsnittleg ca kr. 14000,- årleg, mot kr. 6600,- for dei to rutebilane. Når fraktinntektene heldt seg så godt oppe for "Kvina II" desse åra, heng det saman med at båten frakta tung-gods som molybden, mjøl, kunstgjødsel, parafin m.v. Bilane hadde liten lastekapasitet og kunne berre ta med seg lettare vareslag.

Årsrekneskapane 1927 - 1939 gjev oss også opplysningar om kor vidt båtruta gjekk med overskot.

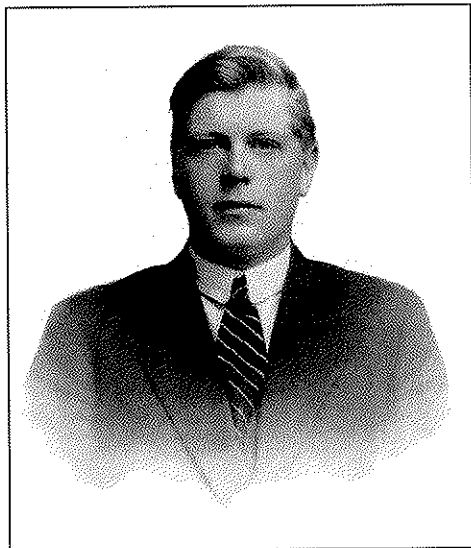
Til årsmøtet 1938 låg det føre eit oversyn over driftsresultatet for båtruta frå 1905 til og med 1935. Det var overskot alle år med unntak av 1920, 1928, 1929 og 1933. Tida 1905 - 1916 gav stabile overskot, i gjennomsnitt omkring kr. 5000,- årleg.

Overskotstala er tilsynelatande høge for 1918, 1919 og 1921 (men dette er inflaterte kroner!). Frå 1922 går overskotet nedover, med reduksjon på 50% frå 1922 til 1927. Gjennom 1930-åra heldt båtruta hovudet over vatnet - så vidt det var - overskotet svinga mellom kr. 1600,- i 1930 til kr. 137,- for 1939.

Som nemnt var det underskot i 1933. Korleis driftsresultatet var i åra 1935 -1938 har ein ikkje rekneskapstal for. Men truleg må båten ha gått med litt overskot, for styret heldt oppe ruta. Dei siste par åra gjekk "Kvina II" berre eit par gonger i veka, og ein av turane var reservert malmtransporten. Framtida og inntektene representerte bilruta - den moderne og lettvinde transportmåten både for varer og folk.

Barndomsminne frå Kvinabrygga

Det fall seg slik at foreldra mine budde i eit lite hus tett attmed Kvinabrygga åra 1932-33. Der var det mangt å oppleve for ein gutunge som nærma seg skulealderen. Mykje folk ferdast her ute, for posthus og landhandel låg vegg i vegg på andre sida av den smale vegen. Om ettermiddagane samla ungdomane seg framfor posthuset. Her venta dei på kvinabilen som kom med brev, lokalaviser ("Agder" og "Flekkefjordsposten") og brødkassen med nysteikt grislabrød, wittenberger, loff og kneip.

Matros Mathias Anderssen Rørvik.
Foto utlånt av Esther Rørvik Jerstad.

Ungdomane måtte venta utanfor posthuset til dess Anna Rørvik hadde fått "lese opp" posten og lagt han i hyllene. Så vreid ho rundt nøkkelen, og det veste rommet med skranke blei straks stappfullt av folk. Så langa ho ut blad og brev i full fart medan ho svara på spørsmål som "Er det noge post te okke i dag?"

Men mest spanande var det å fylgja med den aktiviteten som knytte seg til "Kvina II". Her kom ekspeditøren Ingvar Røyselund, ein blid og stillfarande eldre mann, som tok seg av varene båten hadde med og trilla dei inn i lagerbua. På brua såg me alltid Anders skipper som dirigerte båten til kai.

Hans Skranefjell.
Foto utlånt av Jan Magne Fundal.

Ved roret stod oftast Hans Skranefjell, ein innbarka ungar som var eigar av privatbil - ein av dei få i Kvinesdal. På dekket arbeidde Mathias Rørvik, alltid klar til å kasta trossa i land når båten seig inn.

Under lossing/lasting kjørte han winsjen medan Hans Skranefjell var nede i rommet og sette vaier rundt kassar og tønner.

Det var ikkje så mange passasjerar med på turane frå byen, men eg minnest at ein og annan passasjer var i godlag og song når han kom ned landgangen. Ofte møtte folk fram med hest og kjerre på brygga når dei venta varer.

Thorvald Tommassen hadde ei 4-hjulskjerre, og han kjørte mjølssekker og kassar opp til handelslaget.

Ein ettermiddag i veka kom han og sonen Bøgvold og trilla "knabedunkane", som låg på sletta bortanfor huset til Mathias Mathiassen, ned på brygga og sette dei på ende. Dunkane var blytunge, og me ungane greidde aldri å rikka dei.

Men til gjengjeld kunne me tumla oss med dei tome dunkane som båten hadde med heim frå byen, og skulle kjørast opp til Knaben. Folk hadde elles gagn av dei nye, fine dunkane - dei kunne brukast både til salting og ølbrygging. Lastinga av dunkane gjekk føre seg same kvelden. Då måtte både maskinist og winsjemann vera på plass.

Berre ein einaste gong fylgde eg "Kvina II" til byen. Det var i august 1937 og eg var så vidt eg minnest einaste passasjer på turen ut. Denne reisemåten var kan henda eit originalt påfunn av meg, for alle andre tok kvinabilen når dei hadde ærend til Flekkefjord. Billetten kosta 50 øre.

Kor vidt styret sist i 1930-åra drøfta å leggja ned båtruta, er det ingen ting å finna i møteboka om. Truleg meinte det at ho framleis fylte ei oppgave - om denne enn var blitt svært liten med åra. Avviklinga av båttrafikken kom likevel nokså bardus på både styret og bygdefolket.

Ut fjorden for siste gong

Den 1.september 1940 braut andre verdskrigen ut. Straks blei det innført rasjonering på mjøl, kaffi og sukker. For drivstoff som olje, bensin, kol og koks kom det ei ordning med tildeling av kvotar.

23. januar 1940 samlast styret og drøfta eit framlegg frå Anders skipper. Dette gjekk ut på "at indtil videre at lægge op båten Kvina II på grund af kulmangel og ishindrenger". Styret vedtok då å la båten gå i vanleg rute fredag 26. januar, og samtidig kunngjera i avisene at ruta skulle innstillast på grunn av kolmangel og ishindrenger.

Seinare (truleg etter 9.april d.å.) har styret vore samla og drøfta framtida for båtruta. Her blei det vedteke å selja både båten og lagerbua. Det er ikkje protokollert noko referat frå dette styremøtet.

Den 1.august var det nytt møte, og til dette låg det føre tilbod frå eit firma i Skien om kjøp av "Kvina II" til opphogging. Tilbodet lydde på kr. 2800,- Dette avsto styret, og vedtok i staden å kontakta andre skipsoppbyggingsfirma, mellom desse Brødrene Andas Skibsophugningskompani i Stavanger.

Frå dette firmaet kom det eit tilbod på kr. 6000,- Styremøtet 24. aug. godtok dette, men med atterhald om "at båten leveres kun mot kontant erleggelse av salgssummen".

Samtidig blei det vedteke å selja lagerbua til Mathias Mathiassen for kr. 100,-. Styrereferatet er underskrive av Daniel Jerstad (formann), Tobias Tønnessen, Jens Hømp-land, Hans Egeland og Anders Rørvik.

Ein septemberdag i 1940 gjekk så "Kvina II" ut fjorden - for siste gongen, og kursen blei sett mot Stavanger.

Artikkelforfattaren stod ein gong i 1950-åra på ei av bryggene ved Vågen i Stavanger. Brått fall augo på ein svartmåla lekter utan dekk eller styrehus. Bak stod det nokre bokstavar: "Kvina II". Det var vanskeleg i dette skroget å kjenna att det velhaldne skipet som eg kjende så vel frå barneåra..

Kjelder

1. Handskriven møtebok (protokoll) for styret i A/S "Kvina", førd frå 1904 til 1950, men med store hol. For fleire år er det ingen referat innførde. Stort sett er også dei fleste referata svært kortfatta.

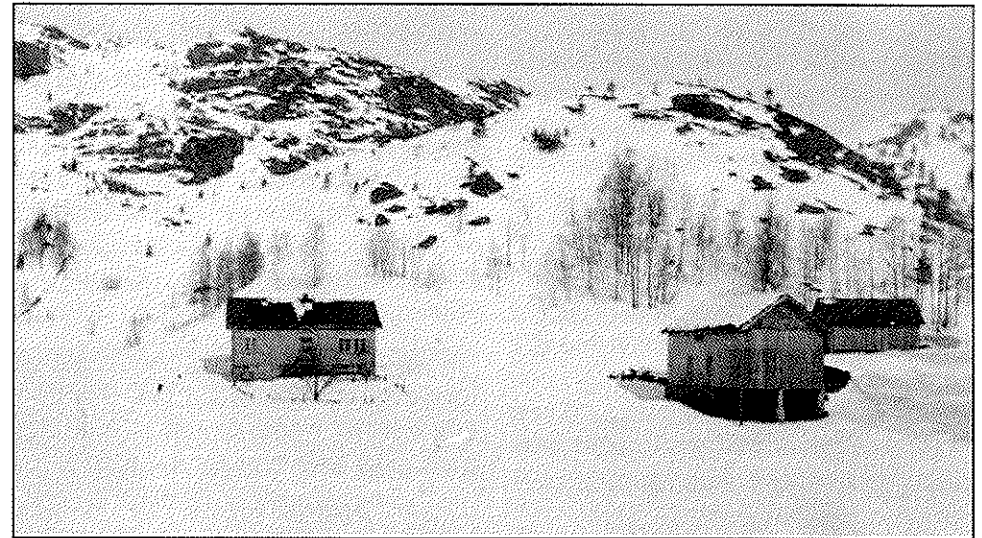
Vedlagt møteboka er eit par referat på kladd. Det er derfor grunn til å tru at ein del referat på kladd ikkje er blitt ført til protokolls, og så har dei seinare kome bort. Materialet som gjeld båtruta, går til 1940.

2. Prenta rekneskapsoversyn 1927 - 1948 (for båtruta og bilane) til bruk for generalforsamlinga i A/S "Kvina".
3. Ånen Årli: Kvinesdal bygdebok band 3. Kultursoga. 1972.
4. Lokalavisene "Agder" (årgangane 1903, 1904, 1909 og 1910). "Flekkefjordsposten" (dei same årgangane).
5. Amund Helland: Beskrivelse over Lister og Mandals Amt, band 1-2. Kristiania 1903
6. "Grannen", årgang 1934, nr. 4. Artikkel av Laurits Eriksen, Hidra.
7. Johan Jerstad: Fjotland. Sogebok. 1949.
8. Kjell Førland og Sigud Manneråk: Jubileumsskrift for A/S Kvina. 1979.
9. Samtale med Edvarda og Malfred Ingebretsen, Kvinesdal.

*Velkommen til hyggelig handel
m/egen importavdeling*

Tonning & Egeland Kvinesdal a/s

Telefon: 38 35 08 68

Huset i Storabrotet.

Vordal

Gardsdrift med sjølberging som mål.

Av Olav Netland

Innledning

Vordal gard var livsgrunnlaget for en familie fram til ca. 1950. Da produksjon og salg av mat fra garden ble erstattet av inntekter fra andre kilder, og garden fraflytta (1963), førte det til at hus og gardsredskaper vart stående ubrukt. Far stoppet forfallet på noen bygninger med god hjelp av gammel bølgeblikk som ble hentet fra 2 uteløer, som da ble ofret for å

ta vare på de andre bygningene. Innmarka ble tatt vare på av Kjell Trodahl. Da far ble pensjonist på slutten av - 80 tallet, hadde han tid og ressurser, og begynte å sette i stand bygninger og redskap som hadde vært "konserverte" i 20-30 år. Da far avsluttet med å sette i stand kvernhuset, var han glad og lettet. Da hadde han nådd et av sine mål, og det var å kunne gi garden i fra seg i samme stand som da han overtok den.

Arbeidet med dette heftet tok til høsten 2000. Far hadde problemer med hofta, og kunne ikke være så fysisk aktiv lenger. Da ville han laga en oversikt over redskapene som var på garden, og hva de var brukt til.

14 dager før han døyde, kom han med de siste kapitlene. Da hadde målet blitt at dokumentet skulle være en forklaring av hvordan naturen, bygningene og redskapene var blitt brukt. Han følte da at nå var det målet nådd.

Far sa da: "Nå forstår eg korleis dei kan verte forfatter, til meir du skriv, til meir finn du på å skriva om". Derfor ble han aldri ferdig, men det ville han aldri blitt. Han satte seg stadig nye mål.

Teksten du les er far sine ord. Det er slik han skrev det ned. Kun de siste avsnittene jeg fikk i mars har jeg føyd inn uten at far fikk lese igjennom etter redigering. De orda som er med utheva skrift, er ting som du kan finne på garden i dag.

I november 2003 har dokumentet til far blitt revidert, etter en gjennomgang av Tordis og gode venner på Eiesland.

Stavanger, desember 2003.

Knut Petter Netland

Dei fyrste

Namnet på garden ser ut til å ha sitt utgangspunkt i at garden ligg rundt ein haug, som lyder Vor. Denne ligg midt i eit dalføre som ender opp mot Røyren. Dette satt i saman blir då Vordal [kilde: Jerstad Johan, Veggeland Tor Gards og Ættesoga for Fjotland, side 146].

Vordal ligg ca. 350 moh. Det er første gong nemnt i 1611. På den tida var det berre omtalt 2 bruk, det austre og det vestre.

Det vestre bruket er omtala først. Rudkallen var Ånen (1611 - 1651). Han flytta til Mjåvatn i 1622. Tobias Tollison (av Fredriksætta i Knaben) kjøpte bruket i 1889. Han delte seinare bruket mellom 2 søner, og dei har fått bruksnummer 4 og 5.

Det austre bruket hadde tuftane oppe på bakken. Dette bruket vart delt mellom 2 brødre i 1880, og desse bruka fekk nr. 1 og 2, med namna Krogan og Storabrotet. Det hadde også vore frådelt eit 3. bruk frå det austre bruket. Dette fekk tuftene lenger inne på sletta. Det fekk då bruksnummer 3. Då Lars T (Tobiasson) bygde nye hus i 1916, sette han dei inn under Krikke knuten, der dei står i dag. Det er i hovudsak historia om bruk nr. 1 og 2 me skal fylgje vidare ut over 1900 tallet.

Deling av det austre bruket

Det ser ut til at brukarane på dette bruket i 1800 åra er komen frå Mygland. Det er Nils Olsen som på den tid var husbonden på det bruket som Gunhild og Kjell Trodahl har i dag. Han hadde 3 søner, Olav, Andres og Lars. Olav hadde bruket i Vordalen, men i 1880 vart det seld til brørne hans. Andres fekk Storabrotet og Lars fekk Krogan.

På den tida stod hus og uthus opp på bakken. Bare tuftene finn du att i dag. I 1880 delte desse 2 brørne huset mellom seg. Dei fekk kvar si stova. Andres fekk den største, og flytta og sette den opp under Bakkarknuten (der vegen inn til Kvednhuset går i dag). Det bruket fekk namnet Storabrotet. Lars fekk den minste og sette den opp nedunder bakken. Det bruket fekk namnet Krogan. Så bygde baa til ei ny stova, og med gang og kjøkken imellom. Derfor er den største stova i Krogan den nyaste.

Det motsatte blei det for Andres, der var den stora stova den eldste. Begge desse husa hadde same grunnplanet, og det kan sjå ut som det har vore eit broderlig skifte. Det var også trapp opp på loftet, og skipa til eit rom i kvar ende på husa som blei brukt som soverom, men det var lågt under taket. Begge husa var tekt med never og jordtak. Det blei også bygd uthus på begge stader. I Storabrotet var det vognsjol, og i Krogan eit stabbur.

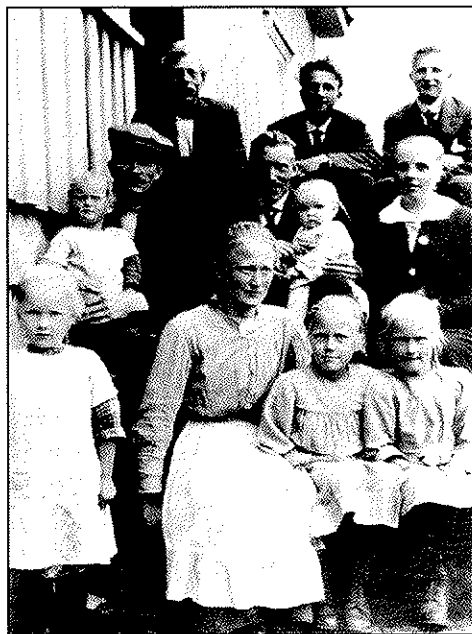
Stabburet som fortsatt står i Krogan var kanskje ein kompensasjon fordi Lars fekk den minsta stova? Det er i alle fall tydelige teikn på at det har vore flytta.

Storabrotet

Når det angår busettinga i Storabrotet, så blei Andres gift med Gunvor Eftestøl. Dei hadde 2 born. Andres reiste til Amerika, men mista livet ved ei ulykke. Gunvor gifta seg att med Olav Olsen Eiesland. Gunvor og Olav selde så garden til Martin Eftestøl, som var bror av Gunvor. Martin var far til Trygve Eftestøl, som vart født der.

Gunvor og Olav flytta til Mjåvatn, der Olav hadde vore før. Her var dei i 6 år, til 1906, då kjøpte dei att garden av Martin og budde der til 1912. Då flytta dei til Saudan i Herad. Olav døydde i 1919, og etter nokre år flytta Gunvor tilbake til Vordal. På den tida var det far som åtte garden, han selde då dei husa som Andres hadde bygd, til Gunvor. Far sat då att med eigedommen i Storabrotet, og bruket i Krogan som han då hadde, og nå var desse to bruka samla att.

Olav og Gunvor hadde ei dotter Juliane [kilde: Eftestøl, Bjarne Fredriksætti i Knaben, side 4,5]. Ho blei gift med Gjert Røyland, og dei flytta til Amerika, til Chicago, der dei busette seg. Dei hadde 6 born. I 1998 var 2 av døtrene deira, Anna og Geraldine, heime for å sjå på plassen der mor deira vart fødd.

Fra trappa i Krogan- sommeren 1921. Rekke 1 f.v: Olga, mor, Ingrid, Tonette. Rekke 2 f.v: Oddveig (på fanget til far), far, Arne Eftestøl, Agnes Eftestøl (på fanget til Arne), Inger Eftestøl. Bakerst: Bjarne Eftestøl, Andreas G. Eftestøl, Torleif G. Eftestøl.

Krogan

Lars som fekk Krogan gifta seg med Gunhild Torjusdatter Fjotland. Dei budde då på dette bruket. Dei hadde ikkje born. Gunhild døydde i 1918 av spanskesjuka. Etter det selde Lars bruket i Krogan til far. Lars blei likevel buande ei tid. I 1919 blei han gift med Bertine Nilsdr. Eiesland (søster av Bernt og Tollak). Dei dreiv garden av Tollak Eiesland i 1920, og kjøpte så

gard på Øvre Egeland, og flytta ned der [kilde: Eiesland, Jakob B, personlig meddelelse]. Sonen Nils Vårdal bur på den garden nå.

Mor og far busette seg i Vordal

Far vart fødd på Netland, og mor er fødd i Gunsteinsli. Dette var 2 nabogarder då dei vaks opp.

Dei gifta seg den 28. desember 1910. Dei budde då i Lia (Gunsteinslid) i heimen av mor. Her er Ingrid og Tonette født. Det at dei vart fødd her, og var her dei fyrste åra, er vel ein grunn til at me i søskenflokket alltid har hatt ei sterk tilknytning til familien der i alle år seinare. Far var ein ny tur til Amerika, etter at dei vart gift.

Då han var heima att i 1914, kjøpte han seg gard i Vordalen, det var bruket i Storabrotet. Dei hadde då kyr og dreiv garden, men dei hadde ofte hjelp av tenestejenter og slåttekarar om sumaren. Far fekk ekstra inntekter med å kjøra med hest for Kvina Gruber. Han frakta varer til og frå anlegget. Siste etappe gjekk frå Netland til Kvina gruva, og det var denne han kjørte.

Tida i Storabrotet

Då dei budde i Storabrotet vart Olga fødd. I denne tida hadde mor og far arbeidsfolk på Vordals Gruva i losji.

Eg minnes ein mann, Asbjørn Mygland (han budde seinare i Ytre Åsen). Han var minerer, og fekk nok på den tida skade av steinstøvet. Han var tung i pusten og døydde ung. Mens han arbeide på gruva budde han på det little loftet hos mor og far. Mor fortalde mange gonger at han var inne og såg til borna når ho var i floren og molka om kvelden. Det var alltid ei koselig tone når dei seinare tala om denne tida. Asbjørn var også i arbeid for far då dei bygde dei nye uthusa i 1930.

Flytting til Krogan

I 1918 kjøpte så far det andre bruket, Krogan, og dei flytta ned der. Her var nok husa i ein betre forfatning. Lars var ein hendig og god arbeidsmann. Han dyrka opp mye jord i Krogan. Det har blitt sagt at han var ute og drog stein i månelysset om kveldane. Dei store steingardana langs bekken ligg igjen etter han, og vitnar om arbeid og slit, eit varig monument. Her i Krogan er Oddveig, eg og Tordis født.

Hovedhuset

Hovedhuset i Krogan er stort sett bevart i sin opprinnelige form. Det blei lagt teglstein på framsida (det synes på eit bilete fra 20-åra), mens det var torv på baksida. På baksida er det sidan lagt på

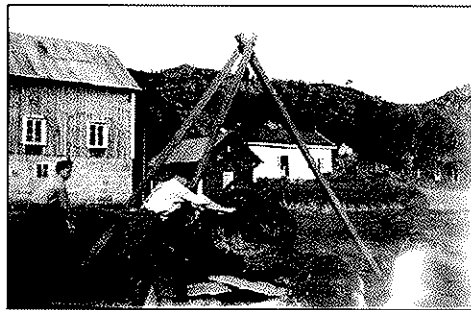
aluminiumsplater, mens det på framsida er lagt på eternitt rundt 1970. Der skal det med det første leggas på takstein att. Ellers så er alle vindu på framsida originale.

Det underlige er at den store trappehella har sige mykje (10-20 cm) dei seinare 20-30 åra. Inngangsdøra bak er flytta frå baksida til vest-enden på huset. Det var særlig vondt med døra på baksida pga takras Samstundes med reperasjon av taket ikring 1970 vart det satt opp ny skorstein. Den gamle hella på taket ligg no som hagebord. Ein vegg vart og teken ned mellom eit kammers og stova, for å gjere stova større.

Uthusa

Uthusa blei bygd heilt nye, det skjedde i 1930 /1931. Far hadde vore ein 3. tur til Amerika, og var komen heim att i 1926-1927. Eg minnes då han kom gåande opp bakken til garden med den brune håndkofferten. Då hadda han teke dampbåt til Flekkefjord, og vidare med båt til Kvina Brygga på Øie. Ola P. Netland hadde starta opp Fjotlandsruta i 1926, og eg reknar med at han tok denne opp dalen. Denne gongen hadde han vore i New-York og arbeid som floorleggar. Hammaren, sag og anna verktøy etter denne perioden heng i bua. Eg veit at mor sa at denne gongen hadde han tent pengar, og at han burde ha vore der lengar.

Då han kom heim begynte han å planleggja å byggja nye uthus. Han kjøpte skog i Statens skoger i Timli, sør for Kjølnes. Noko vart nok også hogge i eigen skog, men det var lite hogstmoden tømmer på denne tida på garden. Den skogen som i dag står i Holtan er første generasjon skog.

Arbeid med steinbukken.

Tømmermannsarbeidet var det Johan Veggeland som hadde. Reisverket var ferdig til slåttonna. Tekkjarlaget var med på tekkinga, og materialet på taket var bølgeblekk. Vel hadde far nok lagt seg opp nokre pengar på den siste amerikaturen, men eg minnes at han og måtte ta opp eit lån.

Bygningen blei ferdig før hausten, og nå vart det mykje betre forhold for husdyrdrift. Bygningen vart lagt til rette med 7 båsar for vaksne dyr, og 2 for kalvar. Så var det 2 hestestallar, 1 grisebinge og eit sauestille. Folk tykte det var eit "dualig" byggverk. Utanpå er byggingen nett den samme i dag som den var for 70 år sidan.

Ikring 1940 var det aktuelt med silobygging. Eg trur det var Anton morbror (Anton Hunsbedt) som gjorde opptaket til ein start for det her i bygda. Det var 10-12 stk. som bygde seg siloar samstundes. Dei leigte ei forskalingsform frå Finsland. Den var rund med ein diameter på 3 meter.

Johan Åsen og Andreas Veggeland stod for gravinga og muringa. Dei kilte ut steinen frå ein stor stein, som dei delte med eit skot. Etter kiling så kjørte far steinen heim med *slådda* og brukte *steinbukken* til å lessa på og av med. Den delen som ikkje vart brukt ligg i jordekanten i dag.

Støypesanden blei kjøyr fram på sledeføret frå Åsemoen. Betongarbeidet var gjødselkjellar, betongdekke og landkum. Dette med betongdekke var nytt på denne tida. Han som var fagmann på dette området var ein som heitte Karl Hanson. Han var ein framandkar, men kjent fra andre mur- og betongarbeider.

Siloen vart støypt i armert betong. Andre som bygde då var mellom anna Ola T. Eiesland, Andreas T. Mygland, Tønnes Risnes, Syvert Lindefjell, Anton Hunsbedt, Ivar M. Netland.

Det vart brukt myosil syra og AIV syra til konservering. Det var helst 2. slåtten, også kalla "tøa", grøntfor, og jordeplekål me la i silo. Kyrne liga det godt, og det blei drugt for.

Uteløer

I eldre tider blei det bygd mange løer ute på bruket etter som det var behov, særlig var det høyløer og torvløa. Dei bygde dei nær slåttefeigen, og ellers der det var behov for å berga grøda i hus. Så blei transporten til gards utsatt til vinteren, når det var sledeføre.

- Ekrevollen

På vestre sida av bekken på Stean har det fenge namnet Ekrevollen. Det ligg like til grensa med naboen Lars T. Her er det synlig tomt etter ei løa. Honnesteinane har eg sett like til det siste, og eg minnes at det var ei stokkeløe. Denne blei brukt til å ha inn det skrapehøyet som me slo der nere.

På nordsida av vegen, ca. 50 m frå der vegen kryssar nabogrensa fekk Oddveig ei hyttetomt. Oddveig vart gift med Julian Abrahamsen, og dei hadde bygd seg hus i Kristiansand.

Ho hadde i alle år vore flink til å hjelpa heima, og i lag med Julian hadde dei hjelpe oss mykje i slåtten. For at dei skulle få eit naturleg tilknytningsplass til Vordal, bygde dei seg ei hytte. Denne bruka dei trutt i alle år. Nå har dottera Judith, og hennar mann Jan overtatt denne, og held den i hevd og æra.

- Torekodnvodden

Torekodnvodden er ved nedkjøringa til Stean. Denne låg på ein liten grushaug, og hjørnesteinane har vore synlige til nå i den seinare tid. Dette var og ei stokkeløe. Den blei nok reven ned i 1920 åra, for då blei det sett opp ei ny og større løa nede på sletta. Då hadde far dyrka opp den store sletta på sørsida av bekken.

- Torvløa

Denne stod i Skogelid. Det var her me skar torv. Torvskjæret låg på Øygarden sin grunn, men me hadde fått dette tildelt i forbindelse med utskifting. Det var og ei stokkeløe med bordtak. Eg kan ikkje minnes at det var torvtak på den, men hunbord som blei kjørt opp. 2 dagers skjæring gav 2 lass med torv. Dette vart kjørt heim med slede om vinteren.

- Vassgrasslåtta - Løa

Dalføret som går inn med Revura munner ut i slåttefeigane på heia. Komen inn til den første myra stod det ei løa. Den var stokkebygd. I 1930 -åra kjøpte far eit området av

Lars T. Det var Bjørkholteteigen og Storhei. For dette betalte far 100 kr. Dette var eit området som låg imellom bumarka og slåttene våre. Det blei kjøpt for å få med noko av slåttane til beite. Då vart Vassgras slåtta til beite, og løa vart riven.

- Storaløa

Denne ligg midt inne på den stora myra, og i austre kanten like ved ei grøft som det alltid sto vatn i. Løa var stokkebygd, og med torvtak. Me kalla ho for den store løa for den romma 3 lass (vinterlass). Denne slåttene slo me som regel årlig. Litle Krikken og Saudraget høyrde og til denne løa. Her var det som regel også molter, men teigen låg så midt i det området som folk vandra i når dei var på leiting etter molter, at det var lite me fekk sjøl av desse. Denne løa bruka me så lenge me slo på heia. Når ligg det berre att nokre får stokkar.

- Stølsløa

Denne løa ligg ca. 300 m innanfor Storaløa. Den ligg på ein kolle, men det er lite som minner om stølsvoll. Grensa mellom brn. 3 og brn 1 går like att med. Dette var og ei stokkebygd løa, med bordtak. Denne er det som har stått lengst, men nå er det lite att. Slåtteteigane til denne løa er opp Modalsbrotane, og inn under Linnan. Denne teigen går innover mot Krikken. På toppen her ligg ein stor stein. Ved denne steinen har eg blitt fortald at det ein gong vart sett bjørn. Dei holdt på

med slåttene, og hadde just hatt mat. Då dei kom tilbake var det ein bjørn som gjekk der.

Stølsløa av Lars ligg like nedenfor vår løa. Denne var det torv tak på.

*Knut Petter og eg på moltetur ved Stølsløa, ca 1980.
Foto Svein Oddvar.*

- Runna kjærret

Dette var den minste løa. Den låg lengst aust, opp under bakken ved ei rund lita myr. Den blei lite brukt, og blei også tidlig til nedfalls.

Ellers hadde Lars løene: Skarløa, Krikkeskaret, Krikkeløa og Stølsløa.

Smia

Smia var og eit nødvendig for å vere sjølhjulpne. Kor gamal bygningen er veit eg ikkje. Smia vart nytta til kvessing av bor, til å sko kjerrehjul, samt til å arbeida hengsler, kroker og lignande.

Frå slåttene i Storabrotet i 1918. Fra venstre: Far, Ingrid, Tonette, Olga, mor, Anna Åvesland.

Før var det ein blåsebelg som det måtte pumpas på for å gje luft til "esså". Nå er det ei feltsmia som far kjøpte då han bygde nye uthus i 1930. Den gamle ambolten eller smiestedet er det same som det alltid har vore.

Fylkeskonservatoren vurderer den til å vere frå midten av 1700 tallet. Skruestikka ber og preg av at den er både gamal og sjøllaga. Lars Nilson Vordal, var etter det eg minnes å ha høyrte, ein flink smed, og fleire ting tyder på det.

Stabburet

Stabburet er gamalt. Det kjem tydelig fram at det er tømmer som har vorte i bruk før det blei sett opp stabbur på denne staden. Noko årstall kjenner eg ikkje til, men det er truleg at det er sett opp ikring den tida det blei busetting i Krogan, ikring 1880.

Stabburet blei nytta som lager, då særlig til lagring av mat, for her var, og er endå musefritt. I stabburet var det for det fyrste ein god kornbinge. Der vart det beste kornet oppbevart, det som skulle nyttas til såkorn. Det var og lager til flatbrød og lefser.

Etter bakinga om hausten så var det "brøruer" som gjekk heilt opp under taket. Av dei var det 2-3 slike etter eit par veker baking. I tillegg var det lager for mjøl og mjølvarer. Til sine tider var og kraftfor satt inn her.

Det står og ein kornbinge på låven. Denne høyrde til bruket i Storabråtet, og blei flytta ned når den nye låven vart teken i bruk.

Bua var i alle år låst med ein gamal smidd lås, låsen har kome vekk, men nøkkelen har me liggande. På loftet låg skia lagra. I "busvolet" hang *skyss selen* og

anna seletøy samt **sangverket** og **svøpa** til hesten. Bjøller og klaver til sauer og lam var og lagra her.

Frå gammalt av var taket tekt med spon. Det blei i 1950 åra lagt på takstein, som me fekk då dei skifta tak på kyrkja på Fjotland. Ved restaureringa av stabburet i 1991 la ein på nytt sutak, og nystøypte antikkk takstein.

Kvedn

Kvednefallet der kvedna står var felles, og er det framleis etter utskiftinga for det austre bruket, som i dag er brn. 1,2 og 3. Det vestre bruket hadde sitt kvednefall i same bekken lenger inne i Litlor-dalen. Der hadde det og vore ei stampa, der dei stampa vadmols-tøy.

Det ligg ein utsleten kvednstein inne på golvet i kvednhuset, så ein må tru at dette kan vere gammalt. Eg minnes at kvednhuset vart restaurert i begynnelsen av 1930 åra. Då blei det dreia ny kvednkadd. Dei hadde fått ei malmfuru av Sigbjørn Eiesland, og den blei hoggen ytterst på Bestelid heia. Eg minnes eg var med å henta den.

Kadden blei arbeidt til i kjellaren opp hos Lars T. Her blei det sett opp ein provosorisk dreiebenk som dei sveiva for hand. Alfred Eftestøl var med å dreia den, og sette inn fjørane (skovlane). Det er mest dei same fjørane som stenne i i dag,

med unntak av nokre nye fjøre som eg sette inn i 1998.

Då kvedna vart satt istand i 1930, vart det og støypt på noko på oversteinen for at den skulle bli tyngre. Det var også då bygningane blei bygd om. Lars T var tømmermann, og ville ha laftebygg. Då vart det slik.

Dei hadde då nye plank i lang-sidene, og brukte dei gamle lang-sidene til endane. På taket var det spon (det var for bratt til å nytta torv). Under siste restaurering ikring 1998 vart det etter råd frå fylkeskonservatoren sett på kledning på 3 sider. Då vart rennene satt opp att, slik eg minnes dei var under krigen. Det var siste gong kvedna vart nytta til matauk.

Det er skoren inn mange årstall fra 1800 - 1900 tallet, så ein må anta at kvedna har hatt ein funksjon på garden sidan 1700 - 1800 tallet.

Dammen i Stemtjødn er laga for å demma opp vatn til maling. Den regulerer vatnet med ca. 50 cm, og gje vatn til maling i om lag 2 døgn. Det tar 2 timar frå dammen vert opna, til alle holrom i bekken er fylde opp med vatn, og "flaumen" kom ned til kadden. Dammen og luka vart satt istand i 1998.

Dei forskjellige delane på kvedna hadde sine særeigne navn og funksjonar [kilde: Eftestøl, Trygve, notat datert 08.11.1985.]. For å føre vatnet ned på **kvednkadden**, vart det lage ei **vassrenne**.

Denne hadde ein **avslått** som hindra vatnet i å koma ned på kvednkadden når dei ikkje skulle mala. Denne kunne åpnas frå huset med ei vippestong.

Kvednkadden hadde 8 skovlar som står på skrå i vinkel med vassrenna. I nedre del av kallen er det inndriven ein aksel som heiter **grunnpigen**. Denne akselen kviler på eit jernstykke, **grunnpodda**. Denne er så festa til **grunnlågen**. Til grunnlågen er det festa ein stokk, **letestokken**, som går oppi kvernhuset. Med Letestokken kan ein lyfte heile kvernkallen, og **oversteinen** fylgjer med. Det var laga slik for å kunna stillast inn etter finleiken på mjølet. I øvre enden av kvernkadden var det og ein aksling som blei kalla **spennelen**. Denne er festa til **siglet**, som er innfelt i **oversteinen**. Spennelen går igjennom **understeinen** som ligg fast på **luen**. Som lager for akselen var det eit trelager som kallast **bussen**. Dette lageret kunne slitast slik at kornet singla ned ved akselen. Kvedna måtte då **bussast**. Det vart då drive trebløyar inn i bussen.

Badstua

Kor gamal badstua er, veit eg ikkje. Den har nok vore ombyggt eller flytta, for det kan ein sjå av tømmerstokkane. Kanskje har det og vore brann ein gong. Det var stor brannfare i ei badstu, og derfor er ho og plassert langt frå dei andre bygningane på garden.

Sidan badstua var eit viktig hjelpemiddel for å livberga seg, så må ein vel tru at den, som kvedna, har fulgt busettinga opp igjennom åra.

Badstua fekk nytt tak ikring 1997, samt at veggane vart noko forsterka. Ellers har lite vorte gjort med den.

Resten av Vordals-artikkelen kjem i neste årsskrift. Den vil mellom anna omhandle sjølve gardsdrifta.

Transportfirma

Kjell N. Nilsen a.s

Faret, 4480 Kvinesdal
Tlf. 38 35 04 77 - 94 56 32 08 - 94 56 49 78

**CONTAINERBIL - KRANBILER
GRABB - ROTATOR - TIPP**

Medlemmer i Kvinesdal Historielag 2003

Adolfsen Thale, Kvinesdal
 Amble Oddvar, Nodeland
 Andersen Amy, Kvinesdal
 Andersen Astri Åmot, Nesoddtangen
 Andreassen Tormod, Fl.fjord
 Aronsveen Astrid, Øyer
 Austerdalen Skule, Kvinesdal
 Axelsen Anne-Marie, Fl.fjord
 Barøy Aslaug, Kvinesdal
 Berg Astri Tønnessen, Ås
 Berge Jan, Feda
 Berger Bjørn Røhme, Feda
 Berger Else, Bærum Verk
 Bergeslien Ingeborg, Sandnes
 Berghom Thora, Kvinesdal
 Berghom Tor Arnfinn, Kv.dal
 Berghom Torbjørn, Kvinesdal
 Berntsen Eva, Flekkefjord
 Berntsen Leif, Kvinesdal
 Biktjørn Jan Terje, Kvinesdal
 Biktjørn Marta, Kvinesdal
 Birkeland Gudbjørg, Feda
 Birkeland Reidun, Flekkefjord
 Birkeland Tor, Kristiansand
 Bjerva Tove, Kvinesdal
 Bjørneli Arnt Ivar, Feda
 Bjørneli Ingrid, Feda
 Breimoen Arnt, Kvinesdal
 Breimoen Astrid, Kvinesdal
 Breimoen Signe Brith, Kvinlog
 Brekne Peder M, Vanse
 Brendø Anne J, Feda
 Brevik Bjørn Arvid, Fåberg
 Briseid May Britt, Feda
 Broadhurst Anne-Lise og Teddy, Kvinesdal
 Bruli Kari, Kvinesdal
 Brulid Aud, Vennesla
 Brulid Karin, Flekkefjord
 Bruseland Svein Jarle, Kvinesdal
 Buset Petter, Trondheim
 Bø Anne Moi, Randaberg
 Bøe Synnøve Tjørnholm, Sandnes
 Bøgwald Esther, Feda
 Bøgwald Svein, Kvinesdal
 Dalane Folkemuseum, Egersund
 Danielsen Gerd, Kvinesdal
 Danielsen Oddlaug, Andabeløy
 Deichmanske Bibliotek, Oslo
 Dugan Erling, USA
 Dugan Magda, Lyngdal
 Dunsæd Torbjørn, Feda
 Dybdahl Sonja Gullestad, Stavanger
 Dybing Leif, Hidrasund
 Daaland Gerd Londal, Kv.dal
 Eftestad Marie, Kvinesdal
 Eftestøl Alf, Kristiansand
 Eftestøl Aud Siri Egeland, Kvinesdal
 Eftestøl Gunhild og Martin, Kvinesdal
 Eftestøl Guttorm A, Kvinesdal
 Eftestøl Johnny, Kvinesdal
 Eftestøl Mirjam og John, Kvinlog
 Eftestøl Ole Tom, Kvinesdal
 Eftestøl Sverre, Kvinesdal
 Eftestøl Torleiv, Øyestranda
 Egedal Tom T, Flekkefjord
 Egeland Alf Kåre, Feda
 Egeland Alv, Nesoddtangen
 Egeland Arvid, Kvinesdal
 Egeland Berit, Flekkefjord
 Egeland Bertha, Kvinesdal
 Egeland Birgit, Kvinesdal
 Egeland Bjørg Hilde, Kv.dal
 Egeland Dag Runar, Kvinesdal
 Egeland Edvin Emanuel, Paradis
 Egeland Eli, Kvinesdal
 Egeland Elly, Kvinesdal
 Egeland Finn, Kvinesdal
 Egeland Inger Lise, Kvinlog
 Egeland Ingrid Lindfjell, Kvinesdal
 Egeland Johan, Kvinesdal
 Egeland Karen, Oslo
 Egeland Kirsten Knutsen, Kv.dal
 Egeland Kjell Sigurd, Kv.dal
 Egeland Klary A, Kvinesdal
 Egeland Krist, Kvinesdal
 Egeland Lars Emanuel, Kv.dal
 Egeland Leif, Kvinesdal
 Egeland Martin, Øyestranda
 Egeland Olav H, Kvinesdal
 Egeland Olav S, Kvinesdal
 Egeland Ole Gunnar, Kv.dal
 Egeland Simon Johan, Kv.dal
 Egeland Solveig Andreasdatter, Kvinesdal
 Egeland Solveig og Ingebret, Kvinesdal
 Egeland Trine, Kvinesdal
 Egeland Wenche, Øyestranda
 Egenes Betty Ann Westerlund, Feda
 Egenes Johnny, Kvinesdal
 Egenes Otto, Kvinesdal
 Egenes Ove, Kristiansand
 Egenes Sonja, Kvinesdal
 Egaas Anne Tonette, Fl.fjord
 Eie Bjørn, Feda
 Eie Jan Kåre, Øyestranda
 Eiene Snøfrid, Stavanger
 Eiesland Anne Marie, Kv.dal
 Eiesland Gunnulf T, Kvinesdal
 Eiesland Helge Jonny, Kvinesdal
 Eiesland Jakob B, Kvinesdal
 Eiesland Lise Jakobsen, Kv.dal
 Eiesland Nils B, Kvinesdal
 Eiesland Odd T, USA
 Eiesland Tor Sigbjørn, Kv.dal
 Eikebrokk Astrid, Kvinesdal
 Eiken Sogelag, Eiken
 Eilertsen Alf R, Kvinesdal
 Ellefsen Marie A, Kvinesdal
 Engan Liv Rege, Vik i Sogn
 Engedal Andreas, Kristiansand
 Eretveit Asbjørg Grindland, Øvrebø
 Erfjord Anne-Berit, Kvinesdal
 Erfjord Ingvald, Kvinesdal
 Erfjord Rolf, Kvinesdal
 Eriksen Asbjørn, Torød

Eriksen Hans Inge, Kvinesdal
 Espeland Asbjørn, Kvinesdal
 Espeland Johanne, Skjetten
 Espeland Liv, Kvinesdal
 Espeland Ruth, Kvinesdal
 Evelid Dag T, Feda
 Fandrem Solveig, Sandnes
 Faret Alf, Kvinesdal
 Faret Birgit, Hafstrfjord
 Faret Inga, Kvinesdal
 Faret Johan, Hafstrfjord
 Faret Tarald Hansen, Kr.sand
 Farstad Jan Øisten, Kvinesdal
 Feda Skole, Feda
 Fedde Gabriel Bernhard, USA
 Fiskeseth Turid, Asker
 Fjeld Asbjørn, Sola
 Fjeld Sigmund, Tananger
 Fjeld Thorhild og Oskar, Kvinesdal
 Fjellvang Helen, Kristiansand
 Fjotland Inger Johanne, Kv.dal
 Fladmark Jan Helge, Søgne
 Flekkefjord Historielag, Flekkefjord
 Flekkefjord Museum, Fl.fjord
 Flaa Aslaug, Kristiansand
 Fossanger Finn, Oslo
 Fredriksen Greta, Flekkefjord
 Frette Lillian, Etne
 Frigstad Victor, Feda
 Frøitland Kamilla, Feda
 Frøsland Mauritz J, Mandal
 Frøystad Gunhild Hauan, Søgne
 Frøytlog Jane Synnøve, Flekkefjord
 Fundal Jan Magne, Feda
 Fylkeskonservatoren i Vest Agder, Kristiansand
 Førland Bjørg, Kvinesdal
 Førland Gustav, Kvinesdal
 Førland Solfrid, Kvinesdal
 Galdal Bjørn Terje, Kvinlog
 Galdal Eilif, Gyland
 Galdal Inger Marie, Kvinesdal
 Galdal Kjell, Feda
 Galdal Kjell Sverre, Stavanger
 Galdal Solfrid, Gyland
 Galdal Syvert, Råde
 Galdal Tom, Kvinesdal
 Galdal Torbjørn, Kvinesdal
 Galdal Torhild og Melvin, Kvinlog
 Galdal Trygve, Kvinesdal
 Gausdal Ellinor og Fredrik, Kristiansand
 Gausdal Gudny, Kvinesdal
 Gausdal Tor, Torød
 Gautestad Bernt, Evje
 Geheb Betten, Søgne
 Gilbertson Magnhild Hompland, USA
 Gjemlestad Judith, Kvinesdal
 Gjemlestad Tor, Kvinesdal
 Glendrange Bodil og Svein, Kvinesdal
 Glendrange Ernst, Kvinesdal
 Glendrange Margot, Kvinesdal
 Glendrange Øyvind, L.hammer
 Gotheim Signe, Kvinesdal
 Granlund Olav, Feda
 Grindland Jarl Ove, Nedenes
 Grindland Martha, Kvinesdal
 Grindland Øystein, Kvinesdal
 Grønning Inger Hunsbedt, Stavanger
 Grøtteland May Snefrid Ullenes, Kvinesdal
 Grøtteland Olaug Merete, Øyestranda
 Grøtteland Steinar, Kvinesdal
 Gullestad Anne Lise, Kv.dal
 Gullestad Jostein, Kvinesdal
 Gullestad Martin, Lyngdal
 Gullestad Timmy, Kvinesdal
 Gullestad Tormod, Bergen
 Gulliksen Astrid, Kvinesdal
 Gulliksen Jan, Kvinesdal
 Gundersen Jenny, Kristiansand
 Gunleiksrud Anne Marie, Stokke
 Gunnarsen Torhild, Kvinesdal
 Guse Alfred T, Vennesla
 Guse Aud, Øyestranda
 Guse Solveig, Flekkefjord
 Guse Tom, Øyestranda
 Gusevik Arnfinn, Gausel
 Gusevik Bendik, Øyestranda
 Gusevik Oskar, Stavanger
 Gyland Kåre, Storekvina
 Gysland Alf, Snartemo
 Gåseland Anna, Kvinesdal
 Haddeland Marit Irene, Kv.dal
 Haddeland Randi Gullesen, Kvinesdal
 Hadland Karen, Feda
 Hakvåg Alvilde, Kvinesdal
 Hallgren Olaug, Flekkefjord
 Hamre Johannes, Kvinesdal
 Hamre Karin, Kvinesdal
 Hamre Tor, Kvinesdal
 Hamre Torny, Hurdal
 Hansen Anne Marie, Sandnes
 Hansen Daila, Kvinesdal
 Hansen Karen, Feda
 Hansen Kari Haddeland, Flekkefjord
 Hansen Liv Marit, Kristiansand
 Hansen Nils, Kristiansand
 Hansen Svein, Feda
 Hansen Tønnes E, Lillesand
 Hanssen Reidar J, Kristiansand
 Hanssen Thor Ingemann, Kvinesdal
 Harbakk Ansgar, Kvinesdal
 Hauan Astrid, Kvinesdal
 Hauan Torbjørn, Kvinesdal
 Hauge Anna Lilly, Feda
 Haugdom Ingeborg, Fl.fjord
 Haugland Anstein, Kr.sand
 Haugland Aud Laila, Kv.dal
 Haugland Bjørg, Oslo
 Haugland Enny, Kvinesdal
 Haugland Gunnar, Kvinesdal
 Haugland Jens M, Kvinesdal
 Haugland Kenneth, Kvinesdal
 Haugland Liv, Flekkefjord
 Haugland Malvin, Kvinesdal
 Haugland Marit, Kvinesdal
 Haugland Rikard, Kvinesdal
 Haugland Sara, Kvinesdal
 Haugland Stein Arve, Kv.dal
 Haugland Tonny G, Kvinesdal
 Haugsbak Raymond, Sandnes
 Hedlund Carl U, USA
 Heggdal Ingebjørg Smith-Øvland, Molde
 Hegnastykket Anne Grethe, Bø
 Helle Andreas J, Kvinlog

Helle Arild, Kvinesdal
 Helle Asbjørg, Kvinesdal
 Helle Solveig, Kvinesdal
 Henriksbø Dag, Kvinesdal
 Hersvik Jofrid, Øyestranda
 Hervold Karen og Helge,
 Kvinesdal
 Hetland Jenny, Kvinesdal
 Hjemlestad Irene, Kvinesdal
 Hjemlestad Randi, Øystese
 Hjemlestad Tom, Brennåsen
 Hobbesland Svein, Flekkefjord
 Holmen Aagot, Kvinesdal
 Holvik Marie, Flekkerøy
 Homme Anna, Kvinesdal
 Homme Anne Turid, Fl.fjord
 Hompland Leiv Strand, Kv.dal
 Hompland Per, Kvinesdal
 Hompland Turid Strand,
 Kvinesdal
 Hunsbedt Anstein, USA
 Hunsbedt Arve, Kvinesdal
 Hunsbedt Leif, Kvinesdal
 Hunsbeth Sven Gerhart,
 Kvinesdal
 Husefjeld Arild, Hagan
 Hægebostad Sogelag,
 Snartemo
 Høiland Jonny, Kvinesdal
 Hølmebakk Arnstein, Oslo
 Hølmebakk Marianne, Feda
 Høydal Ragnhild, Kvinesdal
 Høyland Henry, Kvinesdal
 Høyland Olav, Voss
 Høyland Sara, Lyngdal
 Høyland Solveig, Lyngdal
 Håaland Arentz, Kvinesdal
 Haaland Kåre, Kvinesdal
 Ingebretsen Alf, Feda
 Ingebretsen Liv Berit, Feda
 Ingebretsen Malfred, Øyestr.
 Jakobsen Berit T, Øyestranda
 Jakobsen Ingeborg, Flekkefjord
 Jakobsen Jane Karin, Kv.dal
 Jakobsen Torhild, Kvinesdal
 Janson Jessie P, Flekkefjord
 Jansson Brit, Feda
 Jansson Gerd, Feda
 Jansson Hanne Turid, Feda
 Jensen Christian, Arendal

Jensen Gladys, Kristiansand
 Jensen Per Helge, Vanse
 Jerdal Elin, Kvinesdal
 Jerdal Karin, Kvinesdal
 Jerdal Åse Marie Galdal,
 Kvinesdal
 Jerstad Alf, Feda
 Jerstad Arvid Andreas, Bryne
 Jerstad Astrid, Kvinesdal
 Jerstad Dagfinn, Øyestranda
 Jerstad Eline, Kvinesdal
 Jerstad Lars M, Kvinesdal
 Jerstad Ragna, Kvinesdal
 Jerstad Tor, Kvinesdal
 Johannessen Bjørn, Hvalstad
 Johannessen Kristian, Bjorbekk
 Johansen Alyn Hunsbedt,
 Kvinesdal
 Johansen Gerda, Kvinesdal
 Johnsen Arne, Kvinesdal
 Johnsen Edith, Øyestranda
 Johnsen Einar, Stavanger
 Johnsen Hjørdis, Kvinesdal
 Johnsen Stig Åknes, Ø. Ervik
 Jordal Marit, Lyngdal
 Jortveit Berit, Kvinesdal
 Jortveit Svein, Kvinesdal
 Jortveit Svein Terje, Kr.sand
 Josald Gerd S, Kvinesdal
 Kasin Eli, Kvinesdal
 Kielland Erling Sømme,
 Randaberg
 Kjøniksen Astrid, Kvinesdal
 Kjørmo Bjørn Ingemann, Sola
 Kleveland Olav Arne, Evje
 Kleven Aud Synnøve, Feda
 Kloster Harald, Kvinesdal
 Kloster Marta, Kvinesdal
 Kloster Per, Raufoss
 Kloster Sverre, Oslo
 Klungland Agnar, Gyland
 Klungland Rolf Terje, Feda
 Knibestøl Betty Gerd Ø,
 Kvinesdal
 Knibestøl Øyvind Artur, Kv.dal
 Kongevold Mona L, Fl.fjord
 Kristiansand Folkebibliotek,
 Kristiansand
 Kristoffersen Arvid, Øyestr.

Kristoffersen Gunn Kari,
 Kvinesdal
 Krågeland Bodil Terese,
 Kvinlog
 Kulia Ingjerd Fossanger,
 Lillesand
 Kvinen Margit, Kvinlog
 Kvinesdal Bibliotek, Kvinesdal
 Kvinesdal Ungdomsskole,
 Kvinesdal
 Kvinesdal Videregående Skole,
 Kvinesdal
 Kvinlaug Gunda, Kvinesdal
 Kvinlaug Ivar, Kvinesdal
 Kvinlaug Jan Kristian, Kvinlog
 Kvinlaug Odd, Kvinlog
 Kvinlaug Per Sverre, Kvinlog
 Kvinlaug Stanley, Kvinesdal
 Kvinlaug Sverre, Kvinlog
 Kvinlaug Tønnes T, Kvinesdal
 Kvinlog Edel Aslaug, Kv.dal
 Kvaen Per, Kvinlog
 Kydland Ingrid, Gyland
 Kydland Sigurd, Gyland
 Lande Jan Otto, Kvinesdal
 Larsen Anders Mathias, Feda
 Larsen Anna, Kvinesdal
 Larsen Kjell Ivar, Feda
 Larsen Lars Aase, Kvinesdal
 Larsen Tone Dyrstad, Ålgård
 Larsen Torhild, Feda
 Larsen Tove, Kvinesdal
 Larsson-Fedde Torbjørn,
 Farsund
 Lauen Arnhild, Tingvatn
 Lauen Gudbjørg, Tingvatn
 Lervik Svanhild, Øyestranda
 Lien Ingeborg, Eiken
 Lien Sigrid, Tingvatn
 Liknes Barneskole, Kvinesdal
 Liland Arnold, Kvinesdal
 Liland Kari, Flekkefjord
 Liland Sigurd P, Søgne
 Lindefjeld Leif, Stavanger
 Lindefjell Jorunn, Kvinesdal
 Lindeland Ola M, Tonstad
 Lindeland Tom Arnt, Kvinlog
 Lista Museum, Vanse
 Lohndal Anstein Dyrli, Stord
 Lohne Anne Katrine, Feda

Lohne Stein Ove og Bjørg
 Torunn, Feda
 Lokalhistorisk Samling, Vanse
 Londal Marit, Danmark
 Londal Signe, Kvinesdal
 Lorentzen Sara, Kvinesdal
 Lund Anne Grethe, Oslo
 Lunde Arild, Klepp Stasjon
 Lyngdal Historielag, Lyngdal
 Løining Astrid Ousdal, Feda
 Løland Kåre, Kvinesdal
 Løland Randi Øiumshaugen,
 Randaberg
 Løland Reidun, Kvinesdal
 Løvdaal Helge Olav, Flekkerøy
 Løvland Berit, Feda
 Malmø Bjørg Bergeslien,
 Sandnes
 Manneråk Solfrid, Kvinesdal
 Mejlænder Georg, Feda
 Meland Bjarne, Feda
 Meland Edvard, Sandnes
 Meland Per, Lyngdal
 Meland Ruth Eliasdatter, Feda
 Meland Synnøve, Sandnes
 Mikkelsen Inga Knutsen,
 Mandal
 Mjaaland Sigmund, Kvinesdal
 Mjaaland Siri Moi, Kvinesdal
 Moi Andreas E, Kvinesdal
 Moi Arnfinn, Oslo
 Moi Elna L, Kvinesdal
 Moi Inger-Synnøve, Godvik
 Moi Randi, Flekkefjord
 Moi Randi Helena, Kvinesdal
 Moi Vidar, Tingvatn
 Moi Wenche, Feda
 Moi Åse, Feda
 Moland Kjell Arne, Kvinesdal
 Moland Torkel, Kvinlog
 Mydland Leidulf, Oslo
 Mygland Andreas, Kvinesdal
 Mygland Anna Oddbjørg,
 Kvinesdal
 Mygland Aslaug og Tønnes,
 Kvinesdal
 Mygland Knut O, Nodeland
 Mygland Kåre, Feda
 Mygland Lars, Kristiansand
 Mygland Martin Arne, Fl.fjord

Mygland Mildrid og Sigurd,
 Blommenholm
 Mygland Siri, Kvinesdal
 Mygland Tor, Kvinesdal
 Myhre Unni, Kvinesdal
 Narvestad Helga, Kvinesdal
 Narvestad Jens, Kvinesdal
 Narvestad Kåre, Kvinlog
 Nerheim Inge, Sandvika
 Netland Astrid og Erling,
 Kvinlog
 Netland Eva Tobiassen,
 Kvinlog
 Netland Jan Egil, Feda
 Netland Kristen, Kvinesdal
 Netland Marit, Feda
 Netland Oddveig, Kvinlog
 Netland Solveig, Øyestranda
 Netland Svein Oddvar,
 Sandnes
 Netland Tordis, Kristiansand
 Netland Turid, Kvinesdal
 Netlandsnes Olivia, Kvinlog
 Nielsen Helga Aamodt, Gr.stad
 Nilsen Alf O, Kvinesdal
 Nilsen Jan Aage, Kvinesdal
 Nilsen Konstanse, Lyngdal
 Nilsen Mari Ann, Kvinesdal
 Nilsen Nils Tor, Flekkefjord
 Nilsen Rune, Kvinesdal
 Nilssen Asbjørn W, Tønsberg
 Nilssen Johan, Oslo
 Njerve Anne Marie, Fl.fjord
 Nordhelle Sigfrid og Gunnar,
 Kvinesdal
 Norås Arne, Kvinesdal
 Norås Audny, Kvinesdal
 Nygaard Anne Erfjord, Kr.sand
 Næset Torbjørn, Øyestranda
 Næss Kjersti Daland, Kv.dal
 Obrestad Dagny, Sandnes
 Oksefjell Sigmund, Kvinesdal
 Olimstad Brit, Kristiansand
 Olimstad Ingvar, Sand
 Olimstad Jakob, Kviteseid
 Olsen Jan Magne, Kvinesdal
 Olsen Lars Olav, Øyestranda
 Olsen Leif H, Kvinesdal
 Olsen Marie, Kvinesdal
 Olsen Mary Eie, Hommersåk

Olsen Raymond, Øyestranda
 Olufsen Grete, Ålgård
 Omdal Arvid, Hamresanden
 Omland Arnold, Kvinesdal
 Omland Asbjørg, Kvinesdal
 Omland Atle, Kvinesdal
 Omland Godtfred Beer,
 Vennessla
 Omland Hans A, Oslo
 Omland Jan Olav, Storekvina
 Omland Josef, USA
 Omland Oddvar, Feda
 Omland Turid Kristine, Kv.dal
 Opdahl Ingeborg, Søgne
 Opofte Martin, Kvinesdal
 Orre Doris, Kvinesdal
 Ousdal Sverre Anker, Oslo
 Ovedal Kåre Ivar, Tonstad
 Ovedal Torill Hunsbedt,
 Tonstad
 Overskedt Astrid Lillemo,
 Nesflaten
 Pedersen Tor Peder, Kvinesdal
 Pettersen Egil M, Vågsbygd
 Rafoss Arvid, Farsund
 Rafoss Else Marie Bergeslien,
 Flekkefjord
 Rafoss Harry Magne, Kv.dal
 Rafoss Helene, Kvinesdal
 Rafoss Ingeborg E, Kvinesdal
 Rafoss Inghild og Johnny,
 Kvinesdal
 Rafoss Jan Kåre, Kvinesdal
 Rafoss Jens Terje, Arendal
 Rafoss John A, Kvinesdal
 Rafoss Liv og Trygve, Kr.sand
 Rafoss Maria Stokkeland,
 Kvinesdal
 Rafoss Marit, Oslo
 Rafoss Odd Elias, Kvinesdal
 Rafoss Per, Kvinesdal
 Rafoss Thora, Øyestranda
 Rafoss Tor Audun, Øyestranda
 Rafoss Tor Steinar, Søgne
 Rafoss Øystein, Askim
 Rege Anna Versland, Askvoll
 Reiersen Aud Sonja, Kvinesdal
 Reiersen Ingrid og Jan Alf,
 Øyestranda
 Reiersen Karsten, Kvinesdal

Reiersen Marion, Stavanger
 Reiersen Randi, Kvinesdal
 Reiersen Robert, Øyestranda
 Reiersen Tordis Verås, Øyestr.
 Reme Kristine, Spangereid
 Rennestraum Sofie, Kvinesdal
 Risnes Anne Jorunn, Fl.fjord
 Risnes Birger, Bø i Telemark
 Risnes Einar, Kvinlog
 Risnes Johannes, Oslo
 Risnes Karen, Kvinesdal
 Risnes Kirsten, Kvinlog
 Risnes Kjell, Kvinesdal
 Risnes Martin, Molde
 Risnes Per Johannes, Tonstad
 Risnes Sigbjørn, Kvinesdal
 Ro Astrid, Kvinesdal
 Rob Jan, Øyestranda
 Rob Kristoffer, Hauglandshella
 Rob Ragna, Øyestranda
 Rob Sigvald, Kvinesdal
 Rob Solveig, Kvinesdal
 Rodvelt Thom, Kristiansand
 Rongved Leif, Kvinesdal
 Roskifte Anders, Kvinesdal
 Rosseland Torhild, Langangen
 Røddland Bjørg Aase og
 Samuel, Asker
 Røddland Otto, Lommedalen
 Røddland Samuel, USA
 Røddland Sonja, Kvinesdal
 Røed Anne Marie, Fitjar
 Røgenes Jan Arild, Kvinesdal
 Røyseland Aslaug, Kvinesdal
 Røyseland Kari, Kvinlog
 Røyseland Nils Arne, Kvinlog
 Røyseland Osmund J, Kv.dal
 Røyseland Reidar, Kvinesdal
 Røyseland Sverre, Kvinesdal
 Røyseland Tollak, Ås
 Røyseland Torbjørn, Sandnes
 Rørvik Berit, Flekkefjord
 Rørvik Gerd, Kvinesdal
 Rørvik Mathias, Kvinesdal
 Røyland Alma, Kvinesdal
 Røyland Marit, Lyngdal
 Røyneestad Ingeborg, Kvinesdal
 Røyneestad Lydia, Kvinesdal
 Røyneestad Ole Jonny, Feda
 Røyneestad Sven Olav, Kv.dal

Røyseland Anders, Kvinesdal
 Røyseland Ansgar, Mandal
 Røyseland Gunhild, Kvinesdal
 Røyseland Helga, Kvinesdal
 Røyseland Jane, Mjølkeråen
 Røyseland Jostein, Kvinesdal
 Røyseland Jørgen, Kvås
 Sachs Brigitte, Kvinesdal
 Sagaard Bjørg, Stavanger
 Salmelid Tobias, Randaberg
 Salvesen Bjørg Dyrstad, Oslo
 Samuelsen Evelyn, Sandnes
 Sand-Bakken Knut J, Fl.fjord
 Sandvand Alf, Kvinesdal
 Sandvand Astrid, Kvinesdal
 Sandvand Bent, Kvinesdal
 Sandvand Hans, Kvinesdal
 Sandvand Irene og Jonny,
 Kvinesdal
 Sandvand Jan Erling, Klepp
 Sandvand Kåre, Kvinesdal
 Sandvand Marit og Arnold,
 Kvinesdal
 Sandvand Odny, Kvinesdal
 Sandvik Laila Hansen, Jar
 Sanne Aud Solfrid, Kvinesdal
 Schuller Møyfrid, Canada
 Seland Elisabeth, Oslo
 Seland Ingebjørg, Kvinesdal
 Senland Jakob, Kvinesdal
 Senland Johnny, Kvinesdal
 Sigersvold Ståle, Krokeldalen
 Simonsen Ola, Jessheim
 Sindland Ellen, Oslo
 Sindland Irene, Kvinesdal
 Sindland Karen, Øyestranda
 Sindland Lillian, Kvinesdal
 Sindland Nils, Øyestranda
 Sindland Olav, Kvinesdal
 Sindland Ove Kjell, Kvinesdal
 Sindland Roald, Kvinesdal
 Sindland Ånen, Snartemo
 Sinnes Kjell Magne, Kvinesdal
 Sira Kolbjørn, Sira
 Sirdal Historie- og
 Kulturvernlag, Tonstad
 Sirnes Tove Unhammer,
 Flekkefjord
 Sivertsen Helene M, Feda

Skadberg Nina og Tor Egel,
 Kvinesdal
 Skappel Kari Barbra, Oslo
 Skaren Hilde Anita Træland,
 Kvinesdal
 Skeie Aud, Kristiansand
 Skiftun Åse og Leiv Gunnar,
 Kvinesdal
 Skjekkeland Alf, Kvinesdal
 Skjekkeland Martin, Kr.sand
 Skjævesland Thorleif, Risør
 Skranefjell Allis, Feda
 Slengesol Hans A, Stavanger
 Sletten Alma, Kristiansand
 Solberg Anne Brit, Kvinesdal
 Solberg Klas, Drangedal
 Solberg Møyfrid, Kvinesdal
 Solberg Signe, Kvinesdal
 Solhaug Arvid, Feda
 Solhaug Marit Jerstad, Kv.dal
 Solheim Inger Marie, Sandnes
 Solli Else Liv, Eydehavn
 Solås Bjarne, Kvinesdal
 Solås Marry, Kvinesdal
 Solås Randi, Kvinesdal
 Staddeland Lars, Kvinesdal
 Staddeland Palmer, Kvinesdal
 Stakkeland Aril Magne, Kv.log
 Stakkeland Odd, Kvinlog
 Stakkeland Oddbjørn, Kv.dal
 Stakkeland Oskar, Kvinesdal
 Stakkeland Tom Inge, Kv.dal
 Stakkeland Turid, Kvinlog
 Stangborli Hans Olav, Kv.dal
 Stenvik Liv Haldis, Kvinesdal
 Stien Solveig, Kristiansand
 Stiland Steven E, Stavanger
 Stokkeland Alf Olai, Vinterbro
 Stokkeland Jan, Kvinesdal
 Stokkeland Lisabeth, Kv.dal
 Stokkeland Malin, Kvinesdal
 Stokkeland Steinar, Hornnes
 Stokkeland Turid og Johnny,
 Kvinesdal
 Stordrange Anne Birgitte,
 Flekkefjord
 Stordrange Gunhild, Fl.fjord
 Strand Johanne Gusevik,
 Øyestranda
 Strømsvåg Linda, Kvinesdal

Støve Lars Olav, Kvinesdal
 Støyl Anna, Treungen
 Stålfset Jorunn Årstøl,
 Brekkestø
 Svendsen Berit, Kvinesdal
 Svestøl Else-Marie, Øyestranda
 Svindland Aril, Feda
 Svindland Bjørg, Feda
 Svindland Kjell Ingvald, Feda
 Svindland Kåre, Kvinesdal
 Svindland May Lise, Fl.fjord
 Svindland Petter Bøgvald,
 Feda
 Svindland Rune, Kvinesdal
 Svindland Sigurd, Flekkefjord
 Svindland Torunn, Feda
 Synnes Astrid Iren, Kvinesdal
 Syvertsen Andy, Øyestranda
 Syvertsen Tone Egeland,
 Kvinesdal
 Sæbø Ingeborg Narvestad,
 Hafrsfjord
 Sælør Gerd, Feda
 Sørland Mary Flaa, Kvinesdal
 Teistedal Aud, Kvinesdal
 Teistedal Teodor, Grimstad
 Tesaker Einar, Heimdal
 Testad Janet, Tonstad
 Thomsen Einar, Feda
 Tjørnholm Anstein, USA
 Tjørnholm Ingvald, Kvinesdal
 Tjørnholm Jorunn, Kvinesdal
 Tjørnholm Marianne, Kvinesdal
 Tjørnholm Sven Inge, Kv.dal
 Tjørnholm Tor, Kvinesdal
 Tjørve Ann, Kvinesdal
 Tobiasen Arne, Feda
 Tobiasen Johan, Kvinesdal
 Tobiasen Tom Arne, Kv.dal
 Tomstad Marit, Flekkefjord

Torgersen Asborg Tjørnholm,
 Sandnes
 Torkildsen Borghild, Fl.fjord
 Torkildsen Gunnar, Fl.fjord
 Torkildsen Ole Z, Flekkefjord
 Torsås Ella, Farsund
 Treland Olav A, Kvinesdal
 Treland Palma, Kvinesdal
 Treland Sandra og Roy,
 Kvinesdal
 Trodahl Gunhild og Kjell,
 Kvinesdal
 Træland Grete Kristin, Feda
 Træland Helge, Tananger
 Træland Liv, Kvinesdal
 Trælandshei Kenneth, Feda
 Trælandshei Martin,
 Kristiansand
 Tveit Hallgeir, Kvinesdal
 Tvester Ann Åmot, Kristiansand
 Tynning Bjørg, Porsgrunn
 Tønnessen Elisabeth, Kr.sand
 Tønnessen Else Egedal, Kv.dal
 Tønnessen Gerd, Kvinesdal
 Tønnessen Hans Olav, Lyngdal
 Tønnessen Leif, Kvinesdal
 Tønnessen Tønnes, Øyestranda
 Tønnessen Viggo, Kvinesdal
 Unhammer Alf Kåre, Vanse
 Unhammer Edil, Kvinesdal
 Unhammer Ingvald, Oslo
 Unhammer Jens, Kvinesdal
 Unhammer Johan, Flekkefjord
 Vatland Aud Irene, Lyngdal
 Vatland Birger, Grimstad
 Vatland Gullbjørg, Kvinesdal
 Vatland Kirsti, Kvinesdal
 Vatland Ragnhild, Kvinesdal
 Vatland Terje, Kvinesdal
 Vatland Torleif, Farsund
 Versland Gloria, Storekvina

Versland Lars, Kvinesdal
 Versland Leif Gunnar, Kv.dal
 Versland Målfrid, Oslo
 Verås Nora, Kristiansand
 Verås Oddvar, Eiksmarka
 Veraas Tor Kjell, Kvinesdal
 Vest-Agder Fylkesbibliotek,
 Kristiansand
 Vesterdalen Skule, Storekvina
 Vestøl Trine Barøy, Borhaug
 Vik Turid, Kvinesdal
 Voilestøl Ingeborg, Kvinlog
 Vårdal Anna og Nils, Kv.dal
 Westerlund Gustav Alfred,
 Kristiansand
 Wierlie Wenche Omland,
 Grimstad
 Worel Janet V, USA
 Øen Irene Rørvik, Nyborg
 Øksendal Torbjørn, Våler i
 Solør
 Øydne Trygve, Stabekk
 Øysæd Marit, Kvinesdal
 Aagedal Anne Mary, Kv.dal
 Åmdal Synnøve, Kristiansand
 Aamodt Alf Inge, Kvinesdal
 Aamodt Christine, Kvinesdal
 Aamodt Harald, Kvinesdal
 Aamodt Harry, Kvinesdal
 Aamodt Karl, Bekkestua
 Aamodt Wenche Olsen, Kv.dal
 Aamot Olav S, Kvinesdal
 Aamot Tordis, Kvinesdal
 Årli Anne Grethe, Øyestranda
 Aarli Gullborg, Fjøsanger
 Årstøl Anna, Kvinesdal
 Aase Inger Bøgvald,
 Stavanger
 Aase Marianne, Kvinesdal
 Aase Marit K, Feda

HUNSBEDT RØR AS

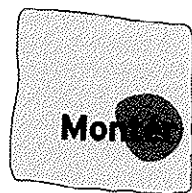
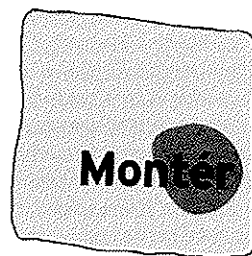
Autorisert rørlegger

Tlf. 38 35 48 07

- Mobil: 975 16 331

**Det lønner seg å bruke
en rørleggermester**

24 timers døgnservice

Montér Kvinesdal
Åmot
Tlf. 38 35 74 44
Fax 38 35 74 55

RENAULT
VOLVO

Hunsbedt

Hunsbedt Bil a. s.

4480 Kvinesdal

Tlf 38 35 70 00

NILS KLOSTER A.S.

- *Elektrisk utstyr*
- *Lamper*
- *Autorisert installator*
- *Godkjent radio- og TV-forhandler*
- *Rørlegger*

Tlf.: 38 35 88 40

KVINESDAL

K I N O

www.filmweb.no/kinoringen

Besøk vår flotte kino i Kvinesdal
Kulturhus eller på vår hjemmeside
Med alltid oppdatert spilleplan.

Faste forestillinger hele året:
Tirsdager kl. 20.00 – Fredager kl. 20.00 og 23.00
Søndager kl. 19.00 og 21.00

Barneforestillinger
2. hver lørdag kl. 12.00 eller søndag kl. 17.00

Film etter ønske
for større grupper, skoler, barnehager
og bedrifter – ring for nærmere avtale
tlf: 38 35 77 50

FILM ER BEST PÅ KINO!

Distriktets største utvalg av:

- **Nye biler**
- **Brukte biler**
- **Import biler**
- **4x4 biler**

KVA KVINESDAL
AUTO as

RING OSS: TLF. 38 35 89 00
www.kvinesdal-auto.no

HONDA
The Power of Dreams

MØBELRINGEN

Skaper trivsel!

KVINESDAL

ÅPNINGSTIDER:
Hverdager: 10.00 - 18.00
Lørdag: 10.00 - 14.00

Kvinesdal * Libris

4480 Kvinesdal
Tlf. 38 35 01 00 Fax 38 35 23 22

BØKER • PAPIR • KONTORUTSTYR • TRYKKSAKER • LEKER • PORTEFØLJE

MX SPORT KVINESDAL

NICO SENTERET, 4480 KVINESDAL

Tlf. 38 35 05 04, Fax 38 35 05 04

RAFOSS HOTELL

4480 Kvinesdal Sentrum - Tlf 38 35 03 88

Bli ny på håret, nå til våren og sommeren!

Timebestilling eller "Dropp innom"

Sofies Salong Eff.

Liv Siri Nilsen
Fjotlandsgata
Tlf. 38 35 01 10

DBS HONDA SUZUKI Jonsred

«DEI BOLLI SELE»

KVINESDAL
SYKKEL SERVICE

Åmot Næringsområde
4480 Kvinesdal
Tlf. 38 35 17 00

O. Konsmo

Blikkenslager og mek. verksted
Telefon 38 35 02 16

*Styrken
i Tinfos-*

REGNET

*Regnet som i
rikelege mengder føres
til vårt land av vestenvinden.*

*Det søker veien til sine røtter,
sjøen og verdenshavene, og gir
generøst fra seg sin livskraft.*

*I århundrer drev det kvernsteinene.
Våre forfedre fikk i mørke høstkvelder
malt kornet fra en steinet åker.
Regnets styrke stråler i dag ut over landet
gjennom tusen kraftlinjer.*

*Med innsikt har mennesker koblet inn
prosesser som alle drives av regndråpenes
hast mot havet.*

*Virksomheten i Tinfos har dette som basis.
I våre smelteverk foredles norsk og oversjøisk malm.*

*My elektrisk kraft gjenvinnes av store mengder
spillvarme i vårt avanserte varmekraftverk.*

*Dets kjølevann gir liv og leveforhold til tusenvis
av piggvoryngel.*

*Etter omsorgsfull pleie havner fisken på
kresne ganers tallerkener.*

*Innsiktfulle medarbeidere på alle plan
utvikler og driver disse aktivitetene.
Resultatet er godt utkomme for den
enkelte og overskudd for bedriften
og det store samfunnet.*

TINFOS

TINFOS JERNVERK A/S

**120 GRATIS
PARKERINGSPLASSER**

9 - 21 (18) KVINESDAL

**COOP
prix**

Trelast • Hagemøbler • Agrilux PVC • Vegg- og takplater

Innehaver: Oddvar Teistedal – Rute 506 – 4480 Kvinesdal – Tel: 38 35 23 15 – Mobil: 94 58 66 22

UTSTYRS Huset

BRUDEAVDELING
UTSTYR
GARDINER
MANUFAKTUR

4480 KVINESDAL
Tlf. 38 35 03 08

Alco MAT
NIC NILSEN - KVINESDAL

6000 varer til Lavpris

UTSIKTEN

Golf & Konferansehotell^{as}

4480 Kvinesdal - Tlf. 38 35 88 00

www.utsiktenhotell.no

Husk automatbanken vår !

Åpen alle dager (også lør- og søndager) 0700-2300
(utvidet åpningstid gjelder kun bankens kunder)

Her finner du:

- Minibank m/utenlandsk valuta
- Nettbank
- Girokasse
- Innskuddsautomat

KVINESDAL SPAREBANK

www.kvinesdalsparebank.no

SMA OG STORE OPPDRAG HELE DØGNET

KVINA TURSERVICE

Innehaver: Svein Terje Lindefjell, 4480 Kvinesdal

Mobil: 415 31 916 - pr.tlf: 38 35 12 68

RUTE - GODS - SKOLE OG TUR-KJØRING

SIRDALSRUTA

4440 TONSTAD - Tlf. 38 37 01 68 - Fax 38 37 01 15

